

વિદ્યા

અને

વિદ્યાય-અભિશાપ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૮૭૮- વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રિઝાગીસ્ટર અને વિદ્યા

૨૦૧૧

વેષ્ય ૮૪૫૭ : ૨

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર લિખિત

ચિત્રાંગદા

અને

વિદાય-અભિશાપ

અનુવાદક

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ

પ્રકાશક
મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ
સં યાત્રાહાશ્રમ
સાબરમતી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
અને ની કાંપીરાઈદ સંગઠ
૧૧. ૧ -

મુદ્રક
વેણીલાલ છગનલાલ જૂઝ
નવજીવન મુદ્રણાલય
અમદાવાદ

પ્રકાશકનું નિવેદન

રવિમાણુ પ્રણીત ચિત્રાગદાનો અનુવાદ પ્રથમ વાર આજથી લગભગ દશ વર્ષ પૂર્વે પ્રગટ થયો હતો. આ ખીજી આવૃત્તિમા આખો અનુવાદ ફરી તપાસી જવા તેમજ સુધારવામા આવ્યો છે. ઉપરાત, કચ્છેત્રયાની આખ્યાન ઉપરથી રવિમાણુએ લખેલ વિદાયઅભિશાપ પણ આ પુસ્તકમા જોડી દેવામા આવ્યું છે.

—પ્રકાશક

પ્રણયપરાજય

‘ચિત્રાગદા’ને ગુજરાતી અનુવાદ મે પહેલવહેલો વચ્ચે ત્યારે તે આવૃત્તિ ખલાસ પણ થઈ ગઈ હતી અનુવાદકો માયેના મારે પન્નિય તે વખતે નવેનવો હતો એક દિવસ પાચ છ વાળા અમે નીન્દ્રનાથની આ ડોમલ તૃતિયા ચચા કરતા હતા કવિનુ મૂળ બગાળી, તેમનો જ કગલો અગ્રેજી અનુવાદ અને કપાયમધુર રૌલિમા કરેલો આ ગુજરાતી અનુવાદ ત્રણે અમારી સામે હતા ચચાને અન્તે શ્રી નગ્દર્શિભાઈએ મને પૂછ્યું, આની બીજી આવૃત્તિ કાઢીશુ તમે તેને માટે પ્રસ્તાવના લખશો ? ’ ઉત્સાહમાં મે હા પાડી તે વખતે મને ગુજરાતી

લખતાયે આવડતુ નહોતુ અને સુદર મુદર
 ગ્રન્થોને પોતાની પ્રસ્તાવના જોડી દેઁ મોઘી
 પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો ધંપો પણ શીખ્યો નહોતો.
 તે વખતના અને આજના વિચારોમા કેટલુયે
 અતર પડ્યુ છે જમાનો પલટાયો કાતુ તોપણ
 ચાલે પણ મૂળ કચેલો મકલ્પ કંઈ છોડે ?
 પ્રણયસાહિત્ય આજકાલ ગાડા ભરી ભરીને તૈયાર
 થાય છે મયમ અને સદ્ભિચારિની મર્યાદા
 ઓળંગવામા અહમહમિકા ચાલી ગઈ છે ભાગ
 અને આનંદ વચ્ચેનો ભેદ જાણે ભૂ સાધ ગયો
 છે એવે મમયે પ્રસ્તાવના લખવા બેઠો છુ જે
 વખતે આખો દેરા મ જીવની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાને
 મથી રહ્યા હે, જે વખતે સાચા જીવવાનો
 કહી રહ્યા છે, ‘ મ જીવની વિદ્યા આખા દેશને
 અર્પણ કરીને તેને નતન દેવત્વ આપીએ ત્યારે
 જ અમારૂં જીવન સાર્થક થશે, અમારૂં સુખ
 તે પહેલા અમે નથી વિચારવાના ’ ત્યારે પ્રણય
 મોહક વાણીમા કહે છે, શુ વિદ્યાને માટે જ લોકો
 દુનિયામા કષ્ટ વેડે છે ? જમણીને માટે કાંઈ નરે
 મહાતપ કયુ નથી ? હાય વિદ્યા જ માત્ર દુર્લભ,
 અને પ્રેમ શુ આટલો સુલભ ! એક તરફ વિદ્યા
 —મ જીવની વિદ્યા—સ્વગન્યવિદ્યા, અને બીજી
 તન્દ્ર પ્રણય આજ અને એકે દિવસે સ્વીકારને

અથે આવ્યા કે બેમાર્ગી જે જોઈએ તે પસંદ
કરી લેા પ્રણય પણ સહન વર્ગની સાધનાનું
ધન થઈ નકે કે ગહી જાઓ, ગહી જાઓ
એમા શું જાય છે ? યશના ગોગ્વમા સુખ નથી
આ વેણમતી તીરે ખીન્તુ બ'તુ ભવી આપણા
વિશ્રમ્ધ મુખ હૈયા આ નિર્જન વનચાયા સાથે
મેળવી દઈ અભિનવ મ્વર્ગલોક ગ્ચીશુ મિત્ર,
હવે તું મારી આગળ બહી થઈ પડ્યો છે એ
બધન તોડવાનું નથી તારૂં ગજુ ઇન્દ્ર હવે
તારો ઇન્દ્ર નથી '

આવો વખત પ્રણયમીમાસાની ચચા કુશાને
અનુકૂળ ગણાય ખરો ? પણ પ્રવાહપ્રાપ્ત કાર્ય
કર્મ જ છટકો

માણુમનો પુરુષાથ ગો હોવો જોઈએ એ
 વિષે શાસ્ત્રાએ ગમે તેટલો ઉધ્વઆતુ પોકાર
 કર્યો હોય તોપણ સનાતન કાળથી માણુમ
 ગમણીહૃદયનુ જ્વામિત્ય મેળવી ઐહિક અદ્વૈત
 સાધનામાજ વણીના પુરુષાર્થ માનેયો છે
 વિશ્વવિધાતાની આપ પ્રેરણા શ્રીશ્રી દરેક
 હૃદયમા પ્રગટે છે અને નવીનવી રીતે સર્જન
 થાય છે એ પ્રેરણાનુ જ્મણુ કરુ, ચિન્તન
 કરુ, એની મીમાસા કરવી એ માનવી ચિત્તનો
 એક આત્માદર્શનક વ્યાપાર થઈ પડ્યો છે
 તેથી જ મર્વ દેગોમા અને સર્વ કાળે સમર્થ
 અને અસમર્થ કવિઓએ આ વિષય પર
 તેમની શક્તિ અજમાવી છે ભાષા, ગિનાર
 અને આદર્શના ભેદને લીધે એક મમાજનુ
 સાહિત્ય બીજે મમાજ સમજી ગડતો નથી,
 પણ પ્રેમની ભાષા સાર્વભૌમ છે તેથી જ
 કાલિદાસનુ હૃદય ગેટ સમજી રાકે છે, અને
 ગેટએ કચેલી નાટ્યમીમાસા ચીન્દ્રનાથ ઉપયાગમા
 આણી શકે છે

કાલિદાસનું ‘શાકુન્તલ’ વાચી ગેટેએ એક જ સુભાષિતમા નાટકનું હાર્દ અને ખોતાનો આનંદ બતાવી દીધા છે એ જ હાર્દ હૃદયમ્થ કરી રસીન્દ્રનાથ ઠાકુરે ‘ચિત્રાગદા’ લખ્યું છે લાનલ્યવતી ગમણીને અલકાગની જડ ન હોય એ ન્યાયે કવિએ આ નાટકમા એ હાર્દનો એકમાત્ર રસ જ ગખેલો છે વિધિનો પ્રકોપ, વિપ્રલભની વેદના, સવિધાનકની અદ્ભુતતા, પરિસ્થિતિની વિવિધતા વગેરે ડશા સાધનની મદદ લીધી જ નથી કાલિદાસ ‘શકુન્તલા’ના સાત અકમા જે સાધ્યું તે રસીન્દ્રે ‘ચિત્રાગદા’ના એક જ અકમા શોભાવ્યું છે પાર્થિવ સાન્યના દર્શનથી આકર્ષણનો ઉદ્ભવ થાય છે આકર્ષણની પરિણતિ આકટ વિપયોપભોગમા થાય છે આકટ વિપયોપભોગ વિપાદનું ન્વરૂપ પકડે છે વિપાદમાયી પ્રેમનું દર્શન થાય છે પ્રેમ સૌન્દર્યનું કવચ ભેદી સત્યને જાણવા ચાહે છે અને સૌન્દર્યથી તિપ્ત થએલી કિતક ઠા સત્યના સાલાતકાર્થી શમી જાય છે

કવિએ ચિત્રાગદાને એક નિસર્ગમૂર્તિ ગમણી કદપેલી છે તે નથી જાણતી લજ્જા, ભય કે અતપુરવાસ નથી જાણતી હાવભાવ કે વિલાસચાતુરી પુષ્પવેષે વિહરે છે, ગજકાજ કરે

છે, ધનુર્વિદ્યા રીખી છે માત્ર રીખી નથી
 નયન કોણેથી મદનનુ પુષ્પધનુ ખેચતા ગાદ
 વનમા તે અનુનનુ દર્શન કરે છે અનુનની
 અચલ આત્મચિત મર્તિ જેતા તેને ભાન
 થાય છે કે એક પુષ્પ સામે તે એક સ્ત્રી ઉભી
 છે ની નગ સામે ની ગમણી તે અનુન
 આગળ નિસર્ગસહજ નાન કરે છે અનુન
 વિગત દશામા છે તેણે બ્રહ્મચર્યનુ નન લીધું
 છે વૈગયને કામ ચળાવી ન શકે ખડિતા
 નારી સૌન્દર્યની ઉપાસના છે સૌન્દર્ય આગળ
 વૈગય ક્યા સૂંધી ટકે ? સ્વીન્દ્રનાથ વૈગયના
 બળને ઝાઝુ માન નથી આપતા તેમની
 સાધના કઠોન્ડકર્શ નથી રૂપમાયી રૂપ પ્રગટ
 તેમ સહજ ભોગમાયી શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય
 એવી મધુર સાધના તેઓ મૂચવે છે વૈગયમા
 દુનિયાનો નિષેધ છે, અનુભવ નથી અનુભવ છે
 સમાધાન નથી તેથી અણી પગ ઉભા કંગેલા
 શકુ જેની તેની સ્થિતિ છે દરેક લણે તેને
 અધ પાતની ખીક હોય જ

મદન અને વસન્તની મદદથી રૂપગણિ
 બનીને ગભા શુકને કે નાગયણુને લલચાવવા
 જાય, બીલડી મહાદેવને લલચાવવા જાય, મેનકા
 વિશ્વામિત્રને લલચાવવા જાય તેમ આ

પર્વતકન્યા અર્જુન આગળ જાય છે અર્જુન પડે છે પણ ચિત્રાગદા પડતાય છે અને ગુહ્ય પ્રેમથી અર્જુનને ચેતવે છે, કે ‘આ હું નથી હું નથી મિથ્યાની નરો કપાસના તમારૂં સૌર્ય, વીર્ય, મહત્વ મિથ્યા વસ્તુને પહે ન ધરો જાઓ પાછા રંગ’ પણ રૂપલુપ્તાશન ભભુકી ઉઠે છે, બળે છે તે બાળે છે

ચિત્રાગદા જુએ છે કે આ બધું શાપરૂપ છે, ‘એની કાયા જ જાણે એની સપત્ની થઈ છે’ સાચો પ્રેમ, પ્રેમ કળનાગને કે પ્રિય વસ્તુને અપમાનિત ન જ કરે, પછી છેતરે જ્યાથી ? અર્જુન તો મોહાન્ધ છે, પણ ચિત્રાગદા જાણે છે કે આ માયામાયી સત્ય પ્રગટ કરવાનું છે, અનિત્ય અને ઉછીના સૌન્દર્યમાયી સ્થાયી પ્રેમનો સભવ સાધવાનો છે એટલે ક્રમે ક્રમે તે અર્જુનને જાગૃત કરે છે આનન્દચચલ દિવસો પૂરા થાય તે પહેલા, હર્ષઅચેતન વર્ષની અવધિ આવે તે પહેલા અર્જુન અસ્વસ્થ બને છે તેની મૃગયાવૃત્તિ જાગે છે ચિત્રાગદા સમો પારખી અર્જુન આગળ એક નવો આદર્શ મૂકે છે ‘ત્રિગત્રિની ક્રીડાસહચરી દિવસની કાર્યસહચરી થાય, વામબાહુ સમ દક્ષિણબાહુની સતત અનુચરી થઈ રહે’, એ તે આદર્શ અર્જુન

પણ જુઓ છે કે અગહીન, શબ્દહીન પ્રેમ
 પ્રતિક્ષણે તેના અતરમા પરિતાપ જગવે છે તે
 ખોલી ઉઠે છે, 'તેજસ્વિનિ, તારો કમ્પક પરિચય
 મહામહી તારી વાતોમાથી મને મળે છે તેના
 આગળ તારો આ સૌન્દર્યગરિ મને કેવળ
 માટીની મર્તિ લાગે છે, કોઈ નિપુણ ચિત્રકારે
 ચિત્રેલી જવનિકા લાગે છે' અધીરે થઈ તે
 સત્યને અપટ્ટિક્ષેપ કરી બહાર આવવા નીનવે
 છે ભૂપણની ઉપાધિગદિત એવા ગુદ્ધ સત્યને
 માટે અતરમા અને બહાર પ્રકાશ પાડતા
 સત્યને માટે તે તલને છે ' ન્યા છે તે તાર
 સત્ય ? આપ મને તે સત્ય માગમા જે સત્ય
 હોય તે તુ લે ખરું મિલન તો ત્યાર જ થશે,
 ચિરકાલીન, શ્રાંતિહીન ' જે Naked Poverty
 (શોભાશૂન્યતા)થી ચિત્રાગદા સમમાતી હતી તેને
 જ અનુર્ન અકૃતિમ શોભા Naked Dignity
 તરીકે ઓળખવા લાગ્યો તેને માટે તવસવા
 લાગ્યો તાપકિલ્લ લાવણ્યની પાખડી આપોઆપ
 ખરી પડી, અને નીરમણી પોતાના ખરા
 ગૌરવમા પ્રગટ થઈ યૌવનઉત્સવ સમાપ્ત થયો
 અને ચિત્રાનુર્નને વૃત્તન સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું

૨

આપણા સાહિત્યમા સ્ત્રીઓના અનેક
આદર્શો ચિતરેલા છે સતીથી માંડીને વસ તસેના
સૂધી ત્રણે સમકના સૂર સબળાય છે સીતા
જુદી, દમયંતી જુદી, સાવિત્રી જુદી, પ્રૌપદી

૬

જુદી, ઉર્મિલા જુદી, ગાધારી જુદી, હન્શિશ્વરની
 તારામતી જુદી, મફાલમા જુદી, અને ચુડાલા
 જુદી સન્યાસી પિતા પામે વાગ્મે ભાગવા
 પોતાના દીકરાને મોકલનાર યજ્ઞોધરા જુદી
 અમૃતતવની જ ઈચ્છા ગાળનાર મૈત્રેયી જુદી
 બુદ્ધશિષ્યા જુલમાતા પણ એક ન્વતત્ર આદર્શ
 છે મદોદરી, વિદુલા અને નજીકના જમાનામા
 આવીએ તો મીરા, મુક્તાબાઈ, તુલસીદાસની
 સ્ત્રી જન્મવત્સિ ગની સ્ત્રી અને અહ્યાબાઈ—
 ગમે તેટલા આદર્શો—ન્વતત્ર અવનવા આદર્શો
 આપણે ત્યા પડેલા છે ન્વીન્દનાથે મહાભારતમાથી
 ચિત્રાગદાનો ઉદ્ધાર કરી એક ગૌરવાન્વિત તેમજ
 રસિકપ્રિય એવો આદર્શ આપણી આગળ ઉભો
 કર્યો છે

ભગવાન આપતિના મહાવરને પણ વ્યર્થ
 કરી પ્રભજનના વશમા ચિત્રાગદા પ્રથમ કન્યા
 જન્મી ‘તારા વશમા કદી કન્યા નહિ જન્મે’
 એવા અમોઘ દેવવાક્યને પણ અભિભૂત કરી
 આ અગળાએ જન્મ લીધો પિતાએ નાનપણથી
 તેને પુરુષવેષ આપ્યો, ક્ષાત્રોચિત કેળવણી
 આપી પ્રજાને તો ચિત્રાગદા માતા અને પિતા
 બંને હતી સ્નેહમા ગજમાતા ને શૌર્યમા
 યુવરાજ તે માનતી ‘પોતાના જ ભુજબળે

અનુનની પ્રાર્તિ ઝાખી કરીશ, અમોવ લક્ષ્ય
 સાધીશ, પુરુષના કપટવેશમાં અનુન પાસે
 યુદ્ધ માગી તેમને માગ વીન્તવનો પગિચય
 આપીરા' પણ મહાદેવના નનુ ન્યા કંઈ ચાલ્યુ
 નહિ ત્યા પુરુષવેષ અને મણિપુરના ગન્યનુ
 મૃગચારીલતાનુ કયા મૂંઝી ચાલવાનુ હતુ ?
 અભિમાની ચિત્રાગદા ખડિતા થને કહે છે
 'આટલા દિવસે મને જણાયુ કે ત્રી થઈ
 પુરુષનુ મન ન જીતી શકી તો બધી વિદ્યા વૃથા
 છે અખળાના મૃશાલશા કોમળ બાહુ આ
 કડિન સમળ બાહુના કરતા શતગણુ બળવાન
 છે ધન્ય છે તે મૂર્ખ, મુઘ, ક્ષીણ તનુલતાને
 જે બીજાને અવલબીને ગહે છે ધન્ય કે તે
 લગ્નજી અવનતાગી સામાન્ય લલનાને, જેના
 બીર નેત્રપાત આગળ સમસ્ત વીર્યબળ અને
 કંઈ કંઈ તપસ્યાના તેજ પગબન માને છે'
 જાણે કપટ નીચે બેસી હોય તેમ તેની એ
 દાઝા સફળ થઈ

કલ્પના તમ ન થાય ત્યા સૂઝી જ તે મીઠી
 લાગે છે માયાલાવણના વિજયથી તે
 પરાજિત થઈ, અને તેણે ગમણીહૃદયનો
 પવિત્ર વિજય મેળવવાનો નવો સકલ્પ કર્યો
 અનુનને તે સમજાવે છે કે 'સૌદર્યપુષ્પ

નામ, ધામ ગોત્ર ગૃહ, દેહ, મન, વાચા જેવા
 સહસ્ર માનવમધનોમા બધાય એમ નથી તે
 કેવળ મેધની સુવર્ણપ્રભાં૩૫, કુમુદની ગંધં૩૫,
 તરંગની લીલાં૩૫ હોય છે ' તેમા સત્ય ન
 હોય અન્નુન જ્યારે તે સત્યને ચાહે છે
 ત્યારે ચિત્રાગદા કટાક્ષથી કહે છે, ' સ્ત્રી જ્યારે
 કેવળ સ્ત્રી હોય, કેવળ ધરણીની શોભાં૩૫,
 કેવળ પ્રકાશં૩૫, કેવળ સ્નેહં૩૫ હોય, અનેક
 સુમધુર વિભ્રમ અને નાના પ્રકારના લાડ કન્ટી
 ક્ષણેક્ષણે દળે, વળગે વીંટળાય, હમે ને,
 મેવા અને સ્નેહની ચીળી ગાય ગાઈ સફાય
 બેઠું નહે તો જ તેનો જન્મ સાર્થક છે
 તેને કીર્તિ, વીર્ય પાડિત્ય શા ખપના છે ?
 હાય હાય, સ્ત્રીના સૌદર્ય પર આજ એટલી
 બધી અમ્મિ થઈ ગઈ છે કે સ્ત્રીમા પોષ્પના
 સ્વાદ શોધના નીકળ્યા છે ! ગત્રિની
 ક્રીડાસહચરી દિવસની કાર્યસહચરી થાય, વામ
 બાહુ સમ દક્ષિણ બાહુની સતત અનુચરી થઈ
 રહે તો તુ તે આપના વીર હૃદયને જ્યશે ?
 આખરે અન્નુન જ્યારે ચિત્રાગદા પાસે તેનું
 શૂષણની ઉપાધિરહિત રુદ્ધ સત્ય માગે છે
 ત્યારે તે પોતાનું અક્ષય, અમર ગ્મણીહૃદય
 અર્પણ કરે છે અને કહે છે, ' હું ચિત્રાગદા

હુ નથી હું ફેરી કે નથી ડોન સામાન્યા પૂજા
કરી માવે ધરી ગખો તેવીયે હું નથી,
તેમ અવગણના કરી પછી માત્ર તેનું
બરણપોપણ કર્યા કરે તેમનીયે હું નથી
સકટના પથમા મને આપની પામે રાખે
આપની ગૃહ ચિતામા મને ભાગ લેવા દે
આપના કડિન વ્રતમા સહાય થવા મને
અનુમતિ આપો આપના સુખદુખની મને સાચી
ખનાવો ત્યારે જ આપને મારો પગિચય થશે
આપના જે સતાનને હું ગર્મમા ધાગણું કરી
ગહી હુ તેને બાળપણથી જ વીગશિલાળુ આપી
તેને ખીનને અર્જુન ખનાવી એક દિન તેના
પિતાને ચણે ધરીજ ત્યાં જ મને ઓળખી
શન્ગો '

આટલા જ શબ્દોમા સહધર્મચાળિણીની
પ્રતિષ્ઠા તથા કર્તવ્યનો કવિએ અતિ મુદ્દ
ખ્યાલ આપ્યો છે

આની ગીતે એક અત્યંત નાનકડી વસ્તુમાથી
કવિએ પોતાની પ્રતિભાને બળે બે કાયો સાધ્યા
છે જેટલે શાકુતલમા જોએલા પ્રેમવિકાસના
ક્રમનો એક મુદ્દ નમૂનો બતાવવાનું એ
એક, અને ખીજું સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય અને સ્ત્રી-
ગૌરવનો એક નૂતન પલ્લુ આર્ય આદર્શ નિર્માણ

કવિજીવન “મોહમય હોઈ જે પ્રેમ અકૃતાર્થ છે
 તે જ પ્રેમ મગલમય થઈ કૃતાર્થ બને છે
 સૌંદર્યને સયત ગણનાર ધર્મભાવના જ અચળ
 છે અને પ્રેમનું શાત, સયત, કલ્યાણરૂપ જ
 શ્રેષ્ઠ રૂપ છે સયમમા જ સૌંદર્યની ચથાર્થ
 શ્રી છે, અને કુરૂપલતામા તેની વિકૃતિ થાય
 છે પ્રેમ એ જ પ્રેમનું અતિમ સાર્થક્ય નથી
 મગલ જ પ્રેમનું પન્મ લક્ષ્ય છે પ્રેમ જે
 વધ્ય હોય, પોતામા જ પચામ થઈ રહે,
 અને કલ્યાણને જન્મદાન ન દે તથા સસાન્મા,
 પુત્રપુત્રીમા અને અનિયમિ તેમ પડપડોરાઓમા
 વિચિત્ર નૌભાગ્યપે વ્યાપ ન થાય તો તે
 સુદુર નથી, અચાર્ય નથી ”

નિવિન્દનાયે ચિત્રાગદાને ચીતરી એ પણ
 બતાવ્યું છે કે સ્ત્રી કુટુંબની કે સમાજની
 ચિતાઓ માયે લે, પુરુષાર્થમા પોતાનો ભાગ
 માગી લે, પોતાનો જીવનવ્યાપાર સ્વેચ્છાએ
 નિયત્રિત કરે તોપણ સ્ત્રીનું હૃદય સ્ત્રીહૃદય જ
 રહેવાનું, મલકે વધારે કુત્રત અને રમણીય
 થવાનું સ્ત્રીસ્વાત ચ્યથી સ્ત્રીની કોમળતા,
 ભાવપ્રગયણતા અને પવિત્રતા એકી થવાને
 મલકે વધારે સત્ય અને સંપૂર્ણ થવાની

વૈરાગ્ય વિધેની ગ્રીન્દ્રનાથની દિલસુરી
 આજના જમાનાને ચાહે તેટલી મધુર લાગે
 તોપણ તે યથાર્થ છે એની પ્રતીત નથી થતી
 ઔદિક દૃષ્ટિએ જીવન સમૃદ્ધ કરવું હોય, પ્રવૃત્તિનું
 સમાધાન મેળવવું હોય તો વૈરાગ્યનો રસ્તો
 કામનો નથી ત્યાં તો ભુક્તિ અને મુક્તિનો
 સમન્વય બોધનાર તન્ત્રમાર્ગ જ મેળ્ય છે
 એથી હિલકુ આત્મવિજય, આત્મમાક્ષાતકાર અને
 અખંડ ગાતિના ભૂખ્યા માણસને સર્વ ધર્મના
 સાધુઓએ ઉપદેશ્યેા દ્રિયનિગ્રહનો-વૈરાગ્યનો
 માર્ગ જ ગ્રહણ કર્યે છૂટકો છે અપ્રતિમ
 સૌદર્ય આગળ જ્યારે વૈરાગ્ય પરાભૂત થાય છે
 ત્યારે આત્મા પણ સકુચિત થાય છે અને
 વિશ્વમાગ્યને આવાત પડોચે છે, એ સનાતન
 સત્ય મિથ્યા કંઈ મતાવનાર માધના હજી લગી
 તો યોગદા નથી

‘વિદાય-અભિશાપ’ એ કઈ અપૂર્વ વાર્તા નથી ઘાવાપૃથિનીના આકર્ષણની પેઠે નગ્નારીનું આકર્ષણ હમેશનું છે પણ લજ્જાનું પાવિત્ર્ય પણ તેની સાથે હોય જ છે આત્મગૌરવનો ખ્યાલ કોરે મૂકી પુરુષધન્વાના શરથી અભિભૂત થયાનો એકમાત્ર પ્રથમ કાણુ કરે (Who shall propose first?) એ પ્રણયશાસ્ત્રમાં એક મોટો મહત્ત્વનો સવાલ હોય છે યુગોપીચન આદર્શ કહે છે ‘સ્ત્રી તો માનિતી જ હોય હમેશા આત્મમ્થિત હોય તે બાન બૂલે તો તેની પ્રાંતઃકા ઝ્યા નહીં ? પુરુષ જ પ્રથમ તેનો અનુનય કરે શરીરે અમલા, જીવને આશ્રિત હૃદય કોમળ એની સ્ત્રીજાતિએ પોતાનું લજ્જાનું કવચ અત લગી સાચવી જ નાખવું જોઈએ ભક્તની જેમ પુરુષ તેની આગ્રાધના કયા જ કર અન્તે ભક્તિથી સતુષ્ટ થઈ પ્રણયદાન કરે તો તે પ્રસાદરૂપે જ એમાં જ નારીની પ્રતિષ્ઠા રહેલી છે આ આદર્શ યોગ્ય નથી એમ કોણ કહી શકે ? આપણો આદર્શ પણ નારીપ્રતિષ્ઠા પર જ ગ્યાએલો છે સ્ત્રી એ પવિત્ર મૂર્તિ તેના તરફ

૧ મનના ધારણા તરફ જરૂર નથી. અનુભવ,
 ભક્તિ આધારના એ મધુ રી-કે, પણ સ્ત્રીની
 અનુકૂળતા વગર તે મુશ્કેલી અપમાન જરૂર છે
 મયમનુષ્યે ગયે આધારના દયાવર જરૂર
 પોતાની પત્રનાની ખાતરી થાય નહિ ત્યાં મર્યાદા
 તે અપમાન તો નથી પણ દાનત્મક અભિ
 જ છે પુરુષ મયમ ૧૬ તો નારીકામના
 વર્તમાથી તે બ્રહ્મ થાય પુરુષને તો માત્ર
 માનસિક પૂરત કરાવે જરૂર અધિકાર સ્ત્રીનો
 પ્રભુ અભિપ્રયના આત્માની જેકે પ્રમેદવર વળત
 તને મન, તમેજ જાત્મા વિગ્રહ તને મ્યામ

એ વ્યક્તિના સબધમા ન્યાયે વરપદ
 અને ગાળપદ, વેળક અને કનિકા એવો બેદ
 હાય છે ત્યારે ગાળપદ આત્મગાન્ય માયવતુ
 એમા જરૂર એવિત્ય હુલુ છે સ્ત્રીને અબળા
 મણી તેનું પુરુષતા દાદાયતા અધિકારી
 બનાવનામા તના પ્રત્ય એક પ્રકારની અનુકરણ
 હાય જ આ માન્યતામા સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના વિવેક
 સચરાય છે પણ સ્ત્રીના પદ ગાળ કે એ
 સિદ્ધાંત પર તે ન્યાયેલો હોય છે બાજુ
 બાજુ સ્ત્રીને પ્રાણપ્રાર્થનાની છુટ ગણનામા
 સ્ત્રીને મ્વત્ર અત શક્તિરૂપિણી ગણેલી હોય
 છે. શેક્સપીઅરની બુલિયટ એકાતમા રામિયે

વિધેની તે ॥ ઉત્કંઠા ખેતી જાય ૨ અને
 ગેમિયોએ તે માભળી છે એમ જાણતા જ
 વજ્રજ્યોતી સંકુચિત થઈ જાય એવી એવડું
 કાલિદાસની શકુન્તલા પ્રણયદંધ થઈ તવ ન
 જાને હૃદયનું વાળો નિવ્યાજ ત્યાજ પોતાને હાથે
 લખી દુઃખ તપ મોકલ દે અને નાશ જ્યાર
 આતુર થાય છે ત્યારે પોતે જ રક્ત ટવનચમ કરી
 તેને તેની મયાદાનું પણ ખાન કરાવે ૭

પણ આ બધા વિવેકનો વિચાર સમાજમાં
 મન્દ્રિત અને કૃત્રિમતા આવ્યા પછી જ
 કરવો પડે છે સમાજની નિર્સર્ગમુધાવસ્થામાં
 પ્રકૃતિનું આકર્ષણ અને નીતિનું બંધન એ એ
 જ વસ્તુ પ્રેરક કે નિયામક હોય છે ક્ય
 દેવયાનીનો પુગળપ્રમિદ્ધ સવાર એ જમાનાનો
 એક વિશિષ્ટ નમનો કે મને લાગે છે આ
 સવારનું મળ છેક ઋગ્વેદમાં આવેલા યમયમી
 સવારમાં છે મહાબા તકાર અસાધારણ કળા
 વાપરી દેવયાનીને કચની ગુસ્ભગિની બનાવેલી
 છે અને કચને જીવિતદાન જેવા ઉપકાર તળે
 કચગએલો બતાયો છે માનસશાસ્ત્રના ઉંડા
 અભ્યાસીઓ જાણે છે કે ઉપકૃત વ્યક્તિ બદ્ધ
 હોઈ તેનો સ્નેહ મકારણ હોય છે, પણ ઉપકારી
 વ્યક્તિ ઉપકારની ક્રિયા હાન જ જે સ્નેહ

ધગવે છે તે અકાચ, મધેયગદ્ધિત અને
 દ્રેષ હોય છે વિદાય-અભિગાપમા દેવયાનીનો
 આવી રીતે વગ્વહ છે અને તેથી પ્રણય
 પ્રગટ કરવામા તેને માનહાનિ જેવું કથું જણાતું
 નથી દેવયાની એટલી તો નિવ્યાજ છે કે
 માનઅપમાનનો વિચાર સંખો પાતુ તેના
 હૃદયને મરજીનો નહિ હોય જતા નીન્દનાયે
 અત્યંત પ્રૌઢતાથી દેવયાનીને મુખે તેના પ્રણય
 પ્રગટ કર્યો છે પ્રથમ આગા, પછી સચત
 પશ્ચિદાટ ત્યાગપછી આગા પછી નિગંગા
 અને અન્તે પ્રમતી વિકૃતિપ અભિગાપ એ
 આખો ક્રમ ઇટના કાચમય અને હૃદયને
 બલાવનારો છે કચના હૃદયમા તો ગદ્ગદ મ્ને
 જ છે તે ॥ પાપભીક્ષુ અતઃધર્મપગાયણુતા
 એટલી મધી જંગલ છે કે મ્નેહની પશિગતિ
 સ્નેહમા જ થાય છે તેનું ઉપાતન થતું જ
 નથી કય કહે છે

યત્રાપત વિશાલાર્ક્ષિ ત્વયા ચન્દ્રાનમાનન ।

તત્રાહમુષિતા મદ્રે કુલા સવ્યમ્ય મામિનિ* ॥

‘હે મુદ્રી, જે કુલિમાર્થી તું જન્મી
 છે તે કુલિમા મૂતો છું’ નિયતિનો
 અટલ સિદ્ધાંત સર્વત્ર અતિર્થ કરી બતાવનાની

* મં ૫૦ ભા ૦ આ ૧૪ અંગ ૧૦ ૭૧ રૂ ૧ ૧૦

કેતુક્રતાવાળા મહાભાગતકાર કરતા સ્ત્રીન્દ્રનાયે
 વધારે ઓચિત્ય જતાની કચના મોઢામા શાપનુ
 વચન મકચુ નથી હિલટો આગામી ૧૪
 મકેનો છે ખડિતા દેવયાતીનુ અદ્ય જ ભારે
 વિચિત્ર લાગે છે કચના પ્રમગમા નેમ તેને
 દુખી થયુ પડ્યુ તેમ ચયાતિ અને રામિયાના
 પ્રસગમા પણ તેન વડયુ જ પડ્યુ ૨

પ્રણયના આના પ્રસંગે આપણા મહિય-
 મા પાન વગના છે અને ફેક હેજાન ધમણુદિ
 પ્રાણયગકિત અને અદ્ય અથવા નિયતિ અ
 ત્રણેનુ મમિયાળ જુદીજુદી રીતે પ્રણીકત થયુ
 છે આમા દેવલાયે પ્રકાર છે જુઓ એ-
 કદ ગવણુ મતાને અનુતય કર છે ત્ય-
 બાજે છેડ ડાયત ગડતવાને પાતાની કર
 પાન ગવણુ જેટનો પણ સમય નાહિ ગાળો
 ગઢનાથી માઢી માયે મોતને ભેટ છે, ત્યાં
 અત્યુન તેનુ ડાડગનાપેકે વ્રત તોડીને ચિત્રાગદનો
 સ્ત્રીકાર પ્રવામા જ કૃતાર્થે થ- નય છે
 રામા જેની સ્વર્ગીય આસન મામે ત્યા ગુક
 અસ્પૃષ્ટ નહી ગકે છે ત્યા ઝડાયનુગ અજાનતા
 પગ મ્યાએવી પવિત્રતા ડટલી અગ્નિત છે એના
 દાખનો આપે છે ગર્પણખાના ગમ માયેના
 પ્રણયથી આપણને હમવુ આવે છે ત્યા

સાવિત્રીની સત્યનિષ્ઠા આર્થ શ્રીઓ માટે
 સનાતન આદર્શ થઈ બેસી છે ચંદ્રમેનાના
 ગમચડ વિષય। અનુગામ કૃપાલાવતાનમા વ્રદાનુ
 રૂપ ધારણ કરે છે એનું આ અધ્યાત્મ મંગલ
 થાય છે, પણ તે મંગલ ન થયું હોત તો
 માન અમ જ મનમા થઈ આવે ન અનુન
 ચિત્રાગતને વગ યાય છે પણ ઈર્ષ્યા આગળ
 મુલરૂપતિપુત્રની પેઠે ધર્મની નહે છે અત
 પાપ કનવા કનવા રીતે અમલ્ય એવા ગાપ
 જ પમદ કરે છે જગત વિત્તના અના
 શિવપાર્વતીનો અયરા શ્રીકૃષ્ણકિમલુનો પ્રણય
 પણ આપણા કવિઓએ અનન્ન રીત ગાયા છે
 અત તે રીત પ્રણયમીનામા મમદ્દ કરી છે
 મદ્રી અતે પાડના પ્રમગ જોડના કનલ ૬
 તેટલો જ યુદ્ધ ચઢતા પડેલા વિષય કનના
 ઉત્તરાપતિ અભિમન્યુના પ્રસંગ પણ હૃદયભેદક
 છે કચ અતે દેવયાનીનો સવાદ વાચતા ભીમ
 અત અબાનુ આપ્યાન ધ્યાનમા આ-યા વિના
 નહે ખરું ? અત પ્રેમાન ના સાચકો તપતી અતે
 સરણુને કમ ભયે ? એ પણ વેદકાળની જ
 ચાર્તા છેને ? પ્રણયનો મહિમા અપાવ છે,
 તેની ચક્તિ અદમ્ય ને તેથી જ તેના પર
 વિજય મેળવનાર માગમ મહાદેવોમા રીગત્તમ

ગણાયો છે ટેનિસનનો લેન્સલોટ એક છેડો
 કે અને સર ગેલ્લડ બીજો છેડો કે

પણુ આપણે પ્રણયપ્રેમ ગનુ પરીક્ષણુ છોડી
 દહા કયેવયાનીના સવાદ તક વળાએ કય
 આગળ તો મુખ્ય સવાલ ધર્મના જ છે તે
 નહિ સમજવાથી દેવયાની અતક રીતે
 સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે પ્રણય પ્રેમનો મોહ
 દ્વીલા વાપરી શકે એ એન એ એક
 અસધાણ પ્રદર્શન છે આત્મકાનના
 વિલાસચતુર યુગમા યુવકવર્ગ આ મારાન સમ
 નિરીક્ષણ કર એ બધુ જરૂરુ છે દેવયાની
 જ્યા પ્રેમની વાત કર કે ત્યા તેના મનમા
 પ્રણય જ નથી નહા કે કય તો પ્રેમ અથવા
 એકને એવરા નીવડયા જ નથી તેથી જ
 તે આખર સધી પેતાની ગુલ બાવના ટટારી
 શક્યા છે પ્રણય એ એક વિકાર છે, તેથી જ
 તે અવિકારી નહા નથી પ્રણય પુરુષાર્થને
 હણવા જાય છે, કૃતનતાને વિન દગાવે છે,
 યશને બિતારી પાડ છે આખી આગળ
 વિવાને તુરુ ગણે છે, અને આખી દુનિયાને
 અસય માની 'આપણ એ' અનુવિદાન કરીગ
 એવી લાલચ પાથરે છે નિરાપ કયે દેવયાનીના
 ગાયન વદન અને વૃત્તના જે પાઠ આપ્યા

હતા તેનો આ જ્ઞાન જાણ તેને તો ન
વલિતડળા પ્રત્ય તિન્કાર જ વિજ્ઞાના હશે

આપણે એ 'હાય' આ ગર્વદ્વયમા
પ્રણયની મ પ્રાણ મ દ્વચિતતા સમાએલી છે
મેને માફ કરતા માફીની તમામ દુનિયાને
માયાઉપ ગણના કામવિકાગની માયાળગ જીવનનું
માર્થ્ય કેમ મેળવી શકે ' તે માગ્યની
ગ્રાહી છે અને તેથી જ અપ્રતિષ્ઠિત છે

પ્રેમ અથવા મ્નેહ અને પ્રણય વચ્ચેનો
બદ સમજાવો જોઈએ પ્રેમ અનન્ત છે,
પ્રણય પરિમિત છે પ્રમની પશ્ચુતિ આત્મોત્સગ
અને અત્મૈપમ્યમા છે, પ્રણયની પશ્ચુતિ
પશ્ચાત્તમ દ્વિયત્વમિ અને જ્ઞાનિમા છે પ્રણયની
પેડે પ્રેમ પુન્યાર્થને હશે નહિ ચશને મલિન
કરે નહિ અને આપણે એ ની સન્નિતતા
ધાન્ય કર નહિ પ્રણયમાયી જે મુક્ત થાય
તે જ પ્રેમને ઓળખી શકે છે પ્રેમ વન્નદપિ
કુડોગ ' થઈ ગઈ છે અને કુમ્ભાદપિ મૃદુ
પણ બની શકે છે પ્રેમમા નિત્યગાન્વ છે
પ્રણય મોહક છે, મ્વાભાવિક છે, વ્યાપક છે,
પણ તાગક કે પોષક તો નથી જ પ્રણયને તેને
પોતાને સ્થાને રહેવા દઈએ એમા જ શ્રેય છે
પ્રણયના વિકાસની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા પણ

મયમમા જ તેનું પપણુ ક નત ગા ક જ ક
 આગકાન પ્રેમન નામે પ્રણયના જ પ્રયાન
 મર્વત્ર થતો દેખાય નટલાકે કિન્નર નાક
 તો પ્રણયને લોકાત્મ નદગુણ તરીકે એ પ્રખ્યાત
 પણ અચકાતા નથી ધમની મયાના પ્રણયન
 પોપક છે અને અન્તે પ્રણયન પાતન પ્રમદ
 કન્વામા મદગાન હાય જ એટલું પણ તેઓ
 પોતે જ્યાનમા નાખતા નથી અથવા દુઃખ
 કમતા નથી અને દુનિયાન પોતાના અવ માનની
 દીલા ફેવામા બાર સમાજના માન છે
 નીતિમાલ્ય પ્રણયન કીર્તન ક તો તેમને એટલો
 તો અમ છટે છે ક અનીતિના આચાર્ય પણ
 એટલો વિસાહ મતાવે નહિ એવા પોકો
 પ્રેમના તો દ્રોહી ક જ, પણ પ્રણયના પણ
 દ્રોહી હોય છે, અને મનુષ્યજનને પશુકવન
 કમતાય નીગસ અને નિવાળ કડી મુકનામા
 મફળતા મેળવે છે ગ્રીન્દનાય જેના સમર્થ
 કવિઓએ દીપાંગેલા વિષયા છેડવા એ સહુલ
 માત જ, પણ તેમનો સયમ, તેમની મયાદા
 અને તેમનું ગાબીય વાતવા માટે તેમની
 ધર્મપગયણુતા, પતિત નસિડતા અને દિવ્ય
 દષ્ટિની જરૂર છે

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

ચિત્રાંગદા

અનંગ આશ્રમ

ચિત્રાંગદા, મદન અને વસન્ત

ચિત્રાંગદા—

તમે પચશો ?

મદન—

તેજ મનસિજ હું, નન્નારીના હેયા હું ખ
અને સુખના બધને બાધુ છું

ચિત્રાંગદા—

તે વ્યથા અને તે બધન જાણે છે તમારી
નાસી પ્રણમુ છું, તમારા પદે —(વસન્ત પ્રતિ)
તમે કોણ, દેવ ?

વસન્ત —

૧ ઝગતુનજ વસન્ત રંગે અત મલ્યુ
મે દૈત્ય લણેલણુ જગતનુ લાડપિજન વેવાડુ
મળ્યા મર્યા ત્યા છે ૧ તેમની પાછળ તે
પાછળ મર ૨ અને પદે પદે તેમના દિપર
આક્રમણ મર ૩ નદિવન આ સત્રામ
ચાલી ત્યા છે હુ ૪ વિશ્વનુ અનન્ત યૌવન
ચિત્રાગદા—

જણામ તમન ભગવન દવના દર્શને દાસી
-તાર્થ થન

મદન—

કયાણિ તાર આ કહાર વ્રત ગાને / તારા
યોવન ડ્યુમને તપન્યાના તાપચી ડગમાવી મલિન
અ કરી નાખ છે ? અનગતી પ્રજના ન હોય
આમ વિદ્યાન તમ કાણ છે ભદ્રે / શી
યાચના તમારી કે ?

ચિત્રાગદા—

કપા કરીને સાબળો મારો તીલકાસ પછી
જણાતીન મારી પ્રાર્થના

મદન—

માબળવા વલ્લુકેજ ૧

ચિત્રાગદા—

૧ ચિત્રાગદા—મણિપ્રગ્ના ગજની કુવરી

તપથી મનુષ્ય યત્ન, ભગવાન વિમાપનિએ માગ
 એક પૂર્વજને નન્દાન આપ્યું હતું કે તારા
 ૧૨મા ડાહ્યા કન્યા નહિ જન્મે ' મેં એ મહા
 વર વ્યર્થ કયા છે અમો ૧ દેવતાન્ય મારી
 માતાના ગર્ભમાં પેરી, તેમાં ગ્રહી મને દુર્બળ-
 ને શેવતેજના મળ કરીને પણ પુરુષ બનાવી
 નમ્યું નહિ એવી કહાણી નારી ૯ ૭

મદન—

હા મેં સાંભળ્યું ૭ ખૂબ તેવીજ તારા
 પિતાએ તને પુત્રની રીતે કરી છે તને
 ધનુર્વિદ્યા શીખવી છે અને ગજકાજમાં પાંગત
 કરી છે

ચિત્રાગદા—

તેથી જ હું પુરુષપ્રેમે પુનઃ જડપે, રાજકાજ
 કર છું અને યયેચ્છ ૨૩ છું નથી જાણતી
 હું લજ્જા, ભય કે અન્ત પુરવાસ નથી જાણતી
 ' હાવભાવ કે વિલાસચાતુરી ધનુર્વિદ્યા શીખી
 હું, માત્ર શીખી નથી દેવ નયનકોણેથી
 આપતું પુરુષધનુ ખે ચતા

વસન્ત—

મુનયતે, એ વિદ્યા શીખવી નથી પડતી
 કોઈ નારીને નયન પોતાનું કામ પોતાની મેજે-
 ન કર છે હયાતા વાયલજ તે તો જાણે

ચિત્રાંગદા—

એક દિવસ શિકારની શોધમાં હું પ્રણાનદીને તીરે ગાઢ વનમાં જઈ ચઢી ઝાડના થડે મારો વોડો બાંધીને, હરણની પદપતિ અનુસરતી હું એક દુર્ગમ, કુટિલ વનપથે પડી તમરાના વેગ નાદથી મુખગિત, નિત્ય અધકાન્મય, વતા ગુન્મયી ગહન, ગભીર, મહા અગ્ન્યમાં થોડે દૂર ગઈ એટલે, સાકડો રસ્તો રોકીને મન મહેલો ચીથરેલાલ મેલોધેલો એક પુરુષ એકાએક મારી નજરે પડ્યો મેં તિરંગાગથી તેને ડોકવાનું કહ્યું ત ખમ્યા નહિ, તેમ પાલુએ ન જોયું ત્રીજી ન ગઈ અને ઉદ્ધત રોષ ધનપની અણિ મેં તેને પાચી—સાધા મોટા ગાત્રવાળો તે એક લાણુમાં નાન્વેગે પડી મારી સામે જોવા ગયા—ભસ્મસ્પર્શ અગ્નિ, તૂટાહુતિ મગ્ન્ય, આખના પલકાગમાં બલુકા ઉઠે તમ માત્ર લાણુબર માગ સામું જોયું,—રોપદષ્ટિ એક પલકમાં ગળી ગઈ તેના અધઃપ્રાન્ત કેપર ગુપ્ત ડોલુડની મૃદુ હાસ્યરેખા નાચી ગઈ,—હું માનું છું કે મારી માલક-ભૂત જોઈને

પુરુષની વિદ્યા ગાખી, પુરુષના વેશ પહોરી,
પુરુષની સાય ગઈ, આટલા દિવસ મને વિસ્મરણ
યયુ હતું કે હું ત્રી ટું, ન પાતનું, તે મુખ

જોતા, અચલ આત્મસ્થિત તેની મૂર્તિ જોતા,
 નતક્ષણ મન ભાન થયું તેજ ક્ષણે મે પ્રથમ
 જાણ્યું કે મારી સામે એક પુરુષ હોવા છે

મદન—

નુલક્ષણે એ શિલ્પ માઝ એક દિન જીવ
 નતી ગુભ પુણ્ય ક્ષણે જુજ સ્ત્રીને સ્ત્રી હોવાનું
 અને પુષ્પને પુષ્પ હોવાનું ભાન કરાવું કું પછી
 સુ થયું ?

ચિત્રાંગદા—

મલય, વિમ્મિત મ્મરે મે પૂછ્યું તમે
 કાણ છો ? ' ઉત્તર મળ્યો ' કુસ્વશનો હું
 અર્જુન

તો ચિત્રવત્ત ક્ષ્મી મહી તેમને પ્રણામ
 કરવાએ ભૂલી ગઈ —સુ આજ અર્જુન ?
 આજન્મની મારી વિમ્મયમૂર્તિ ' સાચેજ મે
 સાબળ્યું હતું કે પ્રતિજ્ઞા પાળવા માગ વર્ષનું
 અહ્નયર્થ લઈ, અર્જુન વનચર્યા કરે છે આ જ
 તે પાર્થવીર ' કેટલાએ વિવિધી બાલ્ય-દુઃશા
 મા હું ધારતી હતી કે મારા ભુજાળે અર્જુન
 ની કીર્તિ જાખી કરીશ, અમોઘ લક્ષ્ય સાધીશ
 પુષ્પના કપટવેશમા તેમની પાસે યુદ્ધ માગી
 તેમને મારા વીરત્વનો પરિચય આપીશ અરે
 નાદાન, મ્મા ગઈ નારી એ વ્રાટના ' જે ભૂમિ

ઉપર તે જિભા હતા તે ભૂમિ ઉપરનું તરણ
 બનવા માટ, માડ મધુ શૌર્વ રીય ધૂળમા
 મેળવી દઈ તેમના ચરણ નળે હું દુર્લભ મૃત્યુ
 પામત

હું શા વિચારમા હતી તે મને યાદ નથી
 ફરીને જોઉં છું તો તે વીર તો વીમે ધીમે
 વનમા ચાલ્યા ગયા હું ચમકી ગઈ તેજ
 ક્ષણે મારી ચેતના મન્યત થઈ, મને પોતાને મે
 રાતવાગ ધિક્કાર દીધા અરેરે વેવી' તેમના
 માથે સભાષણે ન કીધું તેમન કાઈ પૂછ્યુંએ
 નહિ, સમાભિલા પણ ન માગી,—અમુચક જેરી
 ત્યાં જિભા ગઈ—તે વીર તો તિરસ્કારમા ચાલ્યા
 ગયા હજી હું જીવું 'ડું' ને કણે ગઈ મઈ
 હાત તો તે જીવ્યા બરોબર હતું

ખીજે દિવસ પ્રભાતે મારો પુરુષવેશ મે
 ફર કયા લાલ માડી મજી હાથે કકણ
 ધાગણ કયા, પગે નૂપુર પહેર્યા કઠિબાગે મેખલા
 માધી આ અંપરિચિત વેષ અતિ મક્રાચાતો
 મક્રાચાતો લજ્જાથી માન અગને વળગી ગયો

ગુપ્તગુપ્ત હું પેલા વનમા કપડી ત્યાના
 શિવમંદિરમા તેમને જોયા

મદન—

જોલે જાગ્યો, બહેન, જોલે જાગ્યો મારી

પામે નમ્મ ન ગમ્મતા હુ મનસિજ છુ, મનના
સંધળા નહસ્ય જાણુ છુ

ચિત્રાગદા—

મે રુ કહ્યુ અન મન રા ઉત્તર મળ્યા
તની મન ચોખ્ખી સ્મૃતિ નથી નવુ પ્રકરો
નહિ, ભગવન્ લક્ષ્મ માગ માથા ઉપર
વજ્રસમી વૂટી પડી પણ માગ ચૂરેચૂર ન
કરી શકી. સ્ત્રી જ્ઞતા હુ આની પૌરુષવતી '
હુ મ્વપ્નથી વિલ્વલ થયેલી હોઉં એવી હુ શી
રીતે વેગ આવી તે મને ખબર નથી તેમના
છેલ્લા રાખ્દ તમ શરય જેવા માગ કાનમા
ખુચવા લાગ્યા “મે બ્રહ્મચર્યવ્રત ધાગણુ કર્યું
છે, પતિગ્રોજ્ય નથી હુ, વગગને ”

પુરુષનુ બ્રહ્મચર્ય ' ધિક્કાર મને હુ તે પણ
ચળાની ન શખી ' કામદેવ, આપ તો જાણો
જોજ ક અસખ્ય ઋષિમુનિઓએ તેમની
ચિરાજીત તપસ્યાના કૃણ સ્ત્રીના ચરણે તબ્બા
છે, ક્ષત્રિયનુ તે વળી બ્રહ્મચર્ય '.

ધેર જઈ ધનુષ્યબાણુ જે કાઢ હતા તેટલા
ભાગી નાખ્યા, ધનુષ્યની પાલુછ ખેચી ખેચી
કહણ થએલો મારો ઝગતલ-જે આટલા દિવસ
માગ ગર્વનુ કારણુ હતો-તેનો મે ન્યથા
ક્રોધમા તિગ્ધકાર કર્યો આટલા દિવસ સમજ

કે સ્ત્રી થઈ પુરુષનું મન ન જીતી શકી તો
 અધી વિદ્યા વૃથા ૭ અઅગાના મણાલ રા
 પ્રેમજી બાહુમા આ બાહુ કરતા રાતગણુ બળ
 ભર્યું છે ધન્ય છે તે મૂર્ખ, મુઘ્ધ ક્ષીણ તનુલતાને
 -પરાવલખિતાને ધન્ય છે તે લજ્જાભયે સકો-
 ચાતી સામાન્ય લલનાને, જેના ચ ચલ નેત્રપાત
 આગળ સમસ્ત વીર્યબળ અને કંઈકંઈ તપસ્યાના
 તેજ પરાભવ માને છે ' ૯ અનગદેવ, મારો
 સધળો દમ્ભ એટલણુમા તમે નષ્ટ કયો છે
 મારી સવળી વિદ્યા, નવળુ બળ તમાગ ચરણુ
 તજે આપ્યા છે હવે શીખવો મને તમારી
 વિદ્યા, આપો મને અઅગાનુ બળ, અશઞ્ચના
 રાત્ર

મહન—

૯ તમને સહાય થઈશ અયિ ગુમ,
 વિશ્વજ્યી અર્જુનને જીતી કેદ કરી લાવીશ
 તમારી સન્મુખ ગાળી થઈ કન્ને યથેચ્છ તેને
 ન્યાય વિદ્રોહીને કન્ને શિના

ચિત્રાગદા—

સમય હોત તો ૯ એકલીજ ધીમે ધીમે
 તેમના હૃદય પર અધિકાર મેળવત, ફેવતાની
 સાહાય્ય ન લેત સગી થઈ તેમની સાથે રહેત,
 ગણક્ષેત્રમા સારથી થાત, મગયામા અનુચર

મનત, હાવણીમા ગત્રે તેમના તણુના દ્વાર
 આગળ પહેરે ભરત, નોકર થઈ તેમની સેવા
 કરત, ક્ષત્રિયોના આર્તવાણુ-મહાવ્રતમા તેમને
 સહાય થાત પછી જરૂર એક દિવસ કુતૂહલથી મને
 જોઈ, મનમા તે મનમા ત વિચારત “ આ કાઈ
 માળક, પૂર્વજન્મનો કોઈ ચિરદાસ માગ પુણ્ય
 કર્મની માફક આ જન્મમા પણ મારી સાથે
 આવ્યો છે’ ધીમે ધીમે તેમના હૃદયના દ્વાર
 ક્ષાહી તેમા ચિરસ્થાન મેળવત ૧૦ જાણુ છુ
 - મારો આ પ્રેમ કેવળ અશ્રુમાળ પયામ
 થાય તેમ નથી જે સ્ત્રી નિર્વાક ધૈર્ય ધારણ
 કરી, ગત્રિએ પોતાની જન્મભગ્ની અતર્પ્થતા
 પર આનુ સિયે, અને દિવમે મ્લાન હાસ્યમા
 તે ઢાકી ગણે, - એવી આજન્મવિધવા નથી
 ૧૧, મારી જામના કદી નિષ્કળ જશે નહિ
 મારૂ ખરૂ સ્વરૂપ એકવાન તેમન બતાવી રાકુ
 તો તો જરૂર તે મારા હાથમા આવે હાય
 તે દિવસ તેમણે મને ક્વી જોઈ હતી ! લજ્જાથી
 સ ક્રુચિત, એક શક્તિ, કમ્પિત નારી. બાન
 ભૂલી જઈ કવળ પ્રલાપ કરનારી પણ શુ હુ
 ખરેખર તેરી છુ ? અનેક નારીઓ વરમા,
 ગસ્તામા ચારે વાટ મ્દનનોજ આશ્રય લે છે
 તેમના કમના હુ વિશેષ નથી ? પરંતુ, હાય,

પોતાનો પગિચા આપવા માટે તો બહુ
 વૈય જોઈએ, બહુ દિવસ જોઈએ સારી
 જીદગી જતી ગ્હે, જન્મજન્મમાતરના તત
 લેવા પડે માટે જ આતી છુ તમાર દ્વારે અને
 માડયુ છે આ કડા તપ હે ભુવનવિજેતા
 દેવ, હે મહાસુન્દર ઋતુગજ માત્ર એક દિવસ
 માટે તો દૂર કરો જન્મદાતા વિધાતાનો વિના
 દોષ રાપ—અળવાનુ કુરૂપ મનાવો મને
 અપર્પ મુર્ગી આપો મને એવો એક દિવસ
 પછીની તો હુ પેન્વી કરી લઇશ એક દિવસ
 તો મને માગ હૃદયમા થયેલા આકસ્મિક પ્રેમના
 વિકાસ જેની અતીવ મનાહર મનાવો હે
 વસન્ત, હે વસન્તસખા, એક દિવસ માટે
 તો આ મારી વાસના પૂરો

મદન—

તથાસ્તુ

વસન્ત—

તથાસ્તુ માત્ર એક દિવસ નહિ, પણ એક
 આખુ વર્ષ, વસન્તની પુષ્પશોભા તારી દહેલત
 ઉપર વિકસી રહેશે

—

મણિપુર—અરણ્યશિવાલય

અર્જુન

અર્જુન—

મેં કેને જોઈલું એ સત્ય હતું કે માયા ?
નિષ્કિંત નિર્જન વનમાં નિમગ્ન સરોવર—એવું
શાન્ત, એકાન્ત કે ક્ષતિ નિમ્ત્તજ્ઞ મધ્યાહ્ને
વનલક્ષ્મીગણ ત્યાં સ્નાન કરી જાય અને ભ
પ્રણિમાની ગત્રે તે મુક્ત સરોવરના સ્નિગ્ધ તુણ-
તટે, અપલિન અચલે, નિશક્રમીની નિદ્રા લે

ત્યાં વૃક્ષની વગમા એક સાજો મારી ગત
જીવનકથા, દુનિયાના મૂઠાં ખેલ મુખદુખ,
ચઢતીપડતી, જીવનના અસતોષ, અધુરી
આશા મર્ત્ય માનવનું અનન્ત દાગિરય—આ
સા વિચારતો બેઠો હતો એ ધડીએ વૃક્ષવટાના

ગાદ અધકાગ્માયી ધીમે ધીમે બહાર નીકળી
 મરોવગ્ના ત્રાટ હિપગ્ની સ્વેત સિલા ઉપર કાણ
 આવી ઉભુ ' કેવુ અપૂર્વ ૩૫ ' જાણે તેના
 કામલ, શુભ્ર ચરણ નીચે પૃથ્વીનુ હૃદય આનન્દ-
 થી ધડકી રહે । ઉધાના મુનેરી અબ્ર જોત-
 જોતામા ગળી જઈ, ઉદયાચવના શુભ્ર શિખર-
 ની અકલક, નમ્ર શોભા ખુલ્લી કરે, તેમ તેના
 વસ્ત્ર, તેના દેહના લાવણ્યમા અતિ મુખથી જાણે
 મળી જવા ઇચ્છતા હતા ધીમે ધીમે નીચે
 ઉતરી, કુતૂહલવશાત્, સરોવર જલમા પોતાની
 મુખચાયા જોઈ તે ચમકી ઉઠી ક્ષણ પડી મૃદ
 હાસ્ય કરી વામ બાહુ હલાની વાલા માથે તેણે
 પોતાનો કેશપારા છોટી નાખ્યો ' ઝુટા કેન તેના
 ચરણ આગળ વિદ્વજ ઝવી ન્હા છેડો ખમડી
 નાખી, પોતાના અનવદ્ય મ્નિગ્ધમ્પશ, પ્રેમકરણા-
 ભાના બાહુ નિરખી ગડી શિર નીચુ નમાવી
 પોતાના પરસ્કુટ દેહતટ પર વિકસી રહેલુ
 યૌવન નિરખ્યુ પોતાના નવા ગોરતનુ ઉપર
 પથરાયલી ઝઈકે લજ્જા અને લાવીભરી પ્રભા
 નિહાળી સરોવરના જલમા ચળુ ઓળી તેની
 આભા જોઈ તેના વિમ્મયની સીમા રહી નહિ,
 જાણે પોતાને તેણે પ્રથમ જ જોઈ હોયની ।
 જાણે કોઈ સ્વેત કમળે પોતાનો કળિકાળ

માડલી આખે ૮ વ્યતીત ડ્યા હાય, - પ્રમાત
પણું શોભા પ્રથમ મેળારી તેજ પ્રમાતે ગરદન
નમાવી નીલ સગેવરજલમા પોતાન પ્રથમ જોઇ,
સારો દિવસ વિસ્મયમા ગરક થઇ રહી હોયતી '
પણુ ક્ષણમા તો, કોણુ જાણે શે દુ ખે, તેના મુખ
ઉપરનુ હાસ્ય ઉડી ગયુ, તેના નયન કરમાયા,
કેશપાશ બાધી વીધો, દેહ ઉપર છેડો ઢાક્યો,
અને નિશ્વાસ નાખતી ધીરે ધીરે તે સરી ગઈ
- મુવર્ણમય મધ્યા ન્યાન મુખ ડરી મદ પદે
અધારી ગજનીમા સરી ગય તેમ

મન વિચાર થયા ધગલીએ પોતાનુ અશ્વય
નાખતી નીધુ કામનાની અપૂર્ણતા નણુમા જાણુઈ
લણુમા વિનામી - વળી વિચાર થયા દટલુ યુદ્ધ
દટલી હસા, દટલો આડમ્બર પુરુષનુ પૌરુષ
ગારન, રીતવની સતત કીર્તિતૃપા, ગાત થઈ
એ પ્રાણ સૌન્દર્ય આગળ આળોટ છે - પશુપતિ
સિંહ જેમ દુર્ગાના ભુવનવાહિત અરુણ ચગણ
તળે આળોટે છે તેમ વળી એકવાર જો -
મારણુ કોણે કેલ્યુ ?

(બાગણુ ઉઘડયુ)

આ કોણુ ? તેજ મર્તિ ! શાન્ત થા હૃદય !
(ચિત્રાગદા પ્રતિ) કન્શે નહિ મારાધી, હે
સુમાખ ! ૯ છુ લત્રકુલાત્પન્ન ભયભાત દુર્મલ-

ના ભય હરનારા

ચિત્રાગદા—

આર્ય આપ માન અતિથિછો આ મન્દિર
મારો આશ્રમ છે નથી જાણતી હું, આપના
અવ્યર્થના કેમ કરવી, કેવો સત્કાર કરી
આપને મતોપના

અર્જુન—

તમાના દશનમા જ અતિથિસત્કાર છે.
સુન્દરિ ! તમાના મધુરા વેણ માંડ પ્રક મૌભાગ્ય
હે વાધો ન હોય તો એક પ્રશ્ન પ્રજ્ઞા તમ્હુ
છું મને એક કલૂહલ થયું છે

ચિત્રાગદા—

નિમકોચ પ્રછો

અર્જુન—

ગુચિન્મિતે ! ક્યા સુકકોર વ્રતને યોગે,
હતભાગ્ય માનવલોકની વચના કરી, આ રૂપ-
ગગિને, આ નિર્જન દેવાલયમા, વ્યર્થ વેરી
ગદ્યા હો ?

ચિત્રાગદા—

એક ગુપ્ત કામનાની સિદ્ધિ માટે એકચિત્ત
નિવપૂજા કરે શું

અર્જુન—

હાય, જગતની કામના તમ, કોની કરો

છો કામના ? મુર્છાને, કિંયાચલથી તે અન્ના-
ચલ સુધીનો મારો પ્રદેશ હું ગમડ્યા હું,
સમદીપમા જે કાઈ દુર્લભ, મુન્દર, અચિન્ત્ય,
મહાન છે તે સર્વ મ આખે જોયું છે તું
જોઈએ છે તમારે ? કોની દૃષ્ટા કરાછો તમે ?
ડહો મને, મારી પામેથી મળશે તેની વાતા
ચિત્રાંગદા—

જેમની હું દૃષ્ટા કરું છું તેમને આગળે
છે ત્રણે ભુવન

અર્જુન—

એવો તે નવ કાણુ છે પૃથ્વી ઉપર ? કોનો
યશોગણિ અમરકાલિન તમાગ મનોગન્ધને
વિષે દુર્લભ આસન પ્રાપ્ત કરી ગ્હો મે ? કહો
મને તેનું નામ સામળી કૃતાય થાડ

ચિત્રાંગદા—

સર્વશ્રદ્ધ નરપતિકુલમા જન્મેલા કે તે
મર્વશ્રદ્ધ વીર

અર્જુન—

મિત્ર્યા ખ્યાતિ, એક સુખેથી બીજો મુખે,
અને એક કાનેથી બીજો કાને પ્રસરે છે ક્ષણ
જીવી તુષાર ઉપાને ગ્મતમા ઢાકે છે, જ્યાં સુધી
સુયોદય ન થાય ત્યાં સુધી જ હું સન્ને, આ
દુર્લભ સાન્દર્યમપદ દ્વારા મિત્ર્યાની વિપાસના

કરો નહિ. કહો તો ખન, કોણુ છે ને સર્વશ્રેષ્ઠ
નીગ, ધરણીના સર્વશ્રેષ્ઠ કુલનો ?

ચિત્રાંગદા—

કોણુ છો નમે પન્દ્રીતિ-અદેખા, ઓ
સન્યાસિ ' આ ભુવનમા કોને એ વાત અજ્ઞાણી
છે કે કુરુવશ અર્વ ગજવશનો મુકુટ છે ?

અર્જુન—

કુરુવશ !

ચિત્રાંગદા—

તે જ વશમા એક છે અક્ષયપ્રીતિ, વીરેન્દ્ર
કેસરી નામ સામ્રાજ્ય છે તેમનું ?

અર્જુન—

બોલો, સામ્રાજ્ય તમારે મુખે

ચિત્રાંગદા—

અર્જુન ગાડીવધનુ, ભુવનવિજેતા જગત
ના સમસ્ત નામલડાગ્રમાથી આ અક્ષય નામ
ચોરી લઈ, જતન કરી, છુપાવી ગળી, મ
મારા કામાર હૃદયને ભરી દીધું છે પ્રહાર્યારિ,
વ્યાકુલ કેમ દેખાઓ છો ?

ત્યારે શું એ મિથ્યા છે ? શું મિથ્યા છે
અર્જુન નામ ? કહો આ જ લણે, જો તે
મિથ્યા હોય તો હૃદય ભાગી તેને વેગી દેઉં
એક મુખેથી મીઠો મુખે, એક કાનથી બીજો

કાને બંધે તે ઉડતું રહે નારીના અનરમા તેને
સ્થાન નથી

અર્જુન—

વગરને, તે જ અર્જુન, તે જ પાડવ,
ત જ ગાડીવધનુ, તમાગ ચરણુનુ શરણુ પામવા
ભાવ્યશાળી થયા છે તેનું નામ, તેની ખ્યાતિ,
તેનું વીર્ય, મિથ્યા હો કે સત્ય હો, પણ જે
દેવદુલભ લોકમા તેનું મ્થાન દીધું છે ત્યાંથી
તેને, હવે ના કરશે વિચ્યુત, -ક્ષીણપુણ્ય હૃત-
મ્પર્ગ હૃતભાગ્ય સમ

ચિત્રાંગદા—

તમે પાર્થ ?

અર્જુન—

હું જ પાથ દેવિ તમાગ હૃદયદાત્રે પ્રેમાત્ત
અતિથિ

ચિત્રાંગદા—

સાભણ્યુ છે તે કે અર્જુન તો બાર વર્ષનું
બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તે જ વીર વ્રત ભગ કરી
કામિર્નની કામના કર છે ? હે સન્યાસિ,
તમે પાર્થ ?

અર્જુન—

તમે માઝ વ્રત ભાગ્યુ છે, -ચન્દ્ર ઉદય પામી

જેમ પલકમા ગત્રિની યોગનિદ્રા-અધકાર ભાગી
નાખે તેમ

ચિત્રાંગદા—

ધિરૂ, પાર્થ, ધિરૂ ! કોણુ ટુ ટુ, યુ છે
મારી પાસે, યુ દેખો છો તમે માગમા માઃ
તમે યુ જાણો છો ? કાને માટે તમે પોતાને
મૂલી જાઓ છો ? એક લણુમા પ્રતિજ્ઞાનો
લગ કરી અર્જુનને કરો છો અનર્જુન ને કાને
માટે ? માટે માટે તો નહિ જ, આ ખે નીલાત્પલ
નયન માટે આ નવનીતને લગવ અવા માનુ-
પાસમા સવ્યસાચી અર્જુન સપડાયા કે-પોતાની
પ્રતિજ્ઞાનુ બધન તોડી-કોડીને-અહા ! ક્યા ગર્ભ
ત્રેમની મયોદા ? ક્યા ન્હુ નારી સન્માન ? હાય,
માન હિપન, માન તુચ્છ દેહ, માન અમન
અતગતમાના આ લણુમ્થાચી કપટવેશે વિજય
મેળાવ્યા ! આટલે વખતે જાણી ગઈ, અર્જુન
તમારી ખ્યાતિ અને તમારૂં શીલ્ય મિત્ર્યા છે
અર્જુન—

ખ્યાતિ મિત્ર્યા છે, વીરત્વ મિત્ર્યા જ, તે
હુએ આજે સમજ્યો છું આજ મને મમ્તલોક
સ્વમસમ ભામે છે માત્ર તુ જ એક પર્ણ
કે તુ મર્ત છે તુ વિશ્વનુ અધર્મ છે, એક
નારી, તુજ સકલ દેન્યનુ મહત્ત અવસાન

છે, મકલ ડમનુ તુ વિનિમ્થાન છે કેમ જાણે
 અકસ્માત, તને નીખાને, હુ સમજી રાક્યો છું
 કે અન્ધકાન્તા મહાર્ણવમા, પ્રથમ પ્રભાનુ
 આનન્દકિન્નુ પ્રકટતા, એક સુદર્તમા સૃષ્ટિ-
 કમળનો વિકાસ ચોદિશ કેરી રીતે પ્રસરી ગ્લો
 હશે બીજા સૌને, ગમે તો પણે પણે, અશે
 અશે, તો પણ બહુ દિવસે પૂન સમજી શકાય,-
 પણ તને મ જોઈ ત્યારથી સમજી તુ મને
 નિરખવાની મળી છે જતા તારો પાન પામી
 શકતો નથી --કૈલાસ શિખરપર એકવાર
 મધ્યાહ્ને, મૃગયાથી થાકેલો, તૃપા અને તાપથી
 પીડાયેલો હુ દુસુમચિત્રિત માનસસગ્ને તીરે
 ગયો તે દિવ્ય સરોવરના જલ તરફ નિહાળીને
 જોયુ તો તે અનન્ત, અતલ નજરે પડ્યુ
 જેટલુ ઉડુ જુઓ તેટલુ સ્વચ્છ મધ્યાહ્ન-
 ગવિની ગમિરેખા સુવર્ણનલિનીના સુવર્ણ મૃણાલ
 સાથે મળી જઈ, અગાધ અસીમમા ફૂળી જતી
 હતી અને જલની લહરીમાથી લક્ષકોટિ
 અમિતથી નાગિણીઓ જેની આમતેમ ડોલી
 મહેતી હતી મનમા એમ થયુ કે જાણે ભગવાન
 નર્યદેવે પોતાની સહસ્ત્ર અગુલિથી, જન્મશ્રાન્ત
 કર્મકલાન્ત મર્ત્યલોકને સુન્દર અનન્ત શીતલ,
 અન્તિમ વિગમસ્થાન કયા છે તે બતાવી દીધુ -

એ મ્હવંડ અતલતા મે જાનું તમાગમા
 ચાન્નિયી દેવની અનુવિ જાણે મને નિર્દેશ કર
 છે કે આજ તમારો અલૌકિક પ્રકાશ, છે કીર્તિ
 કિલ્લ જીવનનું સમર્પણસ્થાન

ચિત્રાંગદા—

આ હું નથી, હું નથી પાર્થ ! હાય, આ
 તો કેમ દેવની છલના છે જાઓ, જાઓ, પાછા
 ફરો, પાછા ફરો, તીર મિથ્યાની ન કરો
 ઉપામના તમારૂં જોઈ તીર, મદત્ત, મિથ્યા
 વસ્તુને પદે ન ધરો જાઓ પાછા ફરો

તરુ તળે

ચિત્રાગદા

ચિત્રાગદા—

હાય, હાય, જે તે પાંછી વાળી રાખાય ? —
તે સીંહહયની ચન્થગતી વ્યાકુળતા — તૃણાત
મચ્છિત તનખા ડગડતી હામામિ ગિખાના
જેવી ! અતગતા બાહુ થઈ જાણે, તે દષ્ટિ,
મને ઝડપી લેવા આવે છે તે ઉત્તમ હૃદય
સર્વાંગ તોડી બહાર નીકળવા ચાહે છે, અને
તેનો કન્દનધ્વનિ અગેઅગ સભળાય છે જાણે !
આવી એ તૃણા તે શુ પાછી વાળી શક ?

(વસન્ત અને મદન પ્રવેશ કરે છે)

અતગદેવ, આ કયા ઉપહૃતાશનમા વીટે
છો મને, કે બળુ છું, અને બાળુ છું

મદન—

કહે, તન્નિ, ગદ કાલ લી કથા મ ગોડેલા
પુષ્પશરે શુ ચ કાયે સાધ્યુ તે સાબળનાની
છરછા છે

ચિત્રાંગદા—

કાલ સધ્યાકાળે, મરોવગ્ના તૃણપુજ તીરે,
વસન્તના ખરેલા પુષ્પો પાથરી મે એક શય્યા
ગચ્છી થાકેલી હુ, માઝ અવસન્ન શિર માગ ડાખા
હાથ ઉપર ટેકવી સુતી, તે દિવસની વીતીતો
હુ વિચાર કરતી હતી—અનુનને મુખે મે
જે મૃતિ સાબળી હતી તેના શબ્દેશબ્દનુ સ્મરણ
કરતી હતી એકલી મુતી મુતી સાથે દિવસ
સચેલા અમૃતમાથી ડીપ ડીપ લઈ પાન કરતી
હતી મારે પર્વ ઇતિહાસ માગ પૂર્વજન્મની
કથા પ્રમાણે હુ ભૂલતી હતી જાણે હુ ગજ
કન્યા ન હોઉં, જાણે મારે કામ પવાપર નહોય
જાણે હુ આ અવનિપર એકાએક ઉગી નીકળે-
લુ અરણ્યનુ પિતૃમાતૃહીન પુષ્પ હોઉં,—માત્ર
એક પ્રભાતપૂઃ આયુષ્ય તેટલામા ભ્રમરનો
શુભગ્વ અને વનાન્તનો આનન્દમર્મર સાબળી
લેવો પડશે, અત્ર પછી તરતજ નીલ આકાશ
તરંગથી દૃષ્ટિ વાળી લઈ, શિર નમાવી, વાયુના
એક સ્પર્શની સાથે, એક આસુ પણ સાચા

વિના, ખરી જઈ ધૂળમા રોળાઈશ, અને
એટલી અવધિમા આદિઅન્તવિહીન મારી કુસુમ-
કથા સમાપ્ત થશે

વસન્ત—

એક પ્રભાતમા તો અનન્ત જીવન પ્રકટે,
ઓ સુન્દરિ !

મદન—

સંગીતના એક અલ્પ આલાપમા, જેમ
અનન્ત કથા મણકી ઉઠે વાર, પછી

ચિત્રાગદા—

આ વિચારમા પડી હતી ત્યાર દક્ષિણનો
પવન અગેઅગપગ નિદ્રાની લહરીઓ અદ્વાજતો
હતો, સપ્તપર્ણ વૃક્ષની શાખા ઉપરથી પ્રકુલ
માલતીલતા માગ ગોગ તનુ ઉપર ટપ ટપ પુષ્પો
વરી નિ શબ્દ ચુબન વગસાવતી હતી પુષ્પોએ
કેટલાકે વાળમા, કેટલાકે ચગણુ આગળ, કેટલાક
મ્તનતટે પાતાની મરણશય્યા બિઝારી

કેટલીક લણુ અચેત વહી ગઈ એ સ્થિતિમા
ન જાણે ક્યાં, નિદ્રાના ઘેનમા મને અનુભવ
થયો કે જાણે કાંઈના મુખ નયનની દષ્ટિ, દશ
આગળીઓની જેમ, મારા નિદ્રાલસ તનુને,
તીવ્ર લાલસાર્થી સ્પર્શ કરે છે ચમકીને ન
જાગી ઉઠી

જોયું તો પેલા સન્ધ્યાસી મારા ચગળ
 આગળ અનિમેષ ઉભા રહ્યા છે, સ્થિર મૂર્તિ
 જેવા પ્રાચીન ઉપરથી ધીમે ધીમે સરી જઈ
 પશ્ચિમે ટળતા બાગશના ચન્દ્રમાએ પોતાના સર્વ
 હિમકિરણો, મારા અપલિતવસ્ત્ર, નવપ્રકુલ,
 શુભ્ર સોન્દર્ય ઉપર ટાળી દીધા છે તરુતલ
 પુષ્પની સુગન્ધે મહેકી ગયું છે તમગના અવાજ
 મા ગતિ નિદ્રામગ્ન છે, સ્વચ્છ સરોવરજલમા
 ચન્દ્રકિરણોનિખળ જાણે ચોટી રહ્યા છે પવન પડી
 ગયા છે જ્યોત્સ્નાના ભર પ્રકાશમા, મસૂણુ,
 ચિખણુ ટગલ ઢગલા અધારા પલ્લવોનો ભાર
 ગિરે લઈ અટની સ્તબ્ધ થઈ રહી છે તેવાજ
 જાણે, દીર્ઘકાય વનવૃક્ષસમા પેલા એકાકી
 દુર્ધારી બ્રહ્મચારી ચિત્રાર્પેત ઉભા છે નિદ્રા-
 ભગ વતાજ ચોદિશ જોયું તો એમ જાણ્યું કે,
 જાણે કાંઈ વિસ્મૃત પ્રદોષ મારા આ જીવનનો
 લય થઈ, કાંઈ મ્હાત અહ્ભુત નિદ્રાલોકમા,
 જનસન્ધ્ય, નિર્ન્યાસન પેતગણીતીરે, મે સ્વપ્ન-
 જન્મ લીધો છે કહીને હું ઉભી થઈ મિલ્યા
 જન્મ, સકાચ, ઢીલા વસ્ત્ર ગા, ચરણ આગળ
 સરી પડ્યા 'પ્રિય, પ્રિયતમે !' શબ્દ મારે
 કાંતે પડ્યા આ ગભીર સંબોધન સાથે એક
 પેહમા જન્મેજન્મની સ્મૃતિ જાગી ઉઠી હું

મોલી, 'યો યો માઃ સ્વસ્તિ યો માઃ
 જીવનવલ્લભ ' મારા બન્ને બાલ પહેળા કયા
 વનવૃક્ષધગમા ચન્દ્ર ડૂબી ગયો. ગૃધ્રી અધકાર
 મા પડી સ્વર્ગ અને મર્ત્ય, દેશ અને કાલ
 દુઃખ અને સુખ, જીવન અને મરણ, અસહ્ય
 આનન્દસમોહમા અચેત થઈ ગયા પ્રભાતનું
 પ્રથમ કિન્નર કૂટતા, પક્ષીનું પ્રથમ સંગીત
 સાભળાતા ધીરે ધીરે ડાબા હાથનો ટેકો ઈ
 ઉઠી, શય્યા પર નુ ઝેરી જોયું તો નીરવ
 નિરાને મીઠી નિદ્રા લેતા હતા એમના ઓળ
 ઉપર પ્રભાતની ચન્દ્રકળા સમુ મન્દ મિત
 કરકી રહ્યું હતું—ગજનીના આનન્દનો શીર્ષ
 અવશેષ જાણે એમના ઉન્નત લલાટપટે અરુણનો
 પ્રકાશ પડ્યો મર્ત્યલોકમા જાણે નવા ઉદયાચલ
 પર નવકીર્તિસૂર્યોદયનો પ્રકાશ થશે નિશ્વાસ
 નાખી શય્યા તજી નુ ઉઠી, એમના સુખ મુખ
 ઉપર પડતા નિવિકિન્નરની આડ ધીરે ગહીને,
 માલતીલતાગુચ્છનો પડદો ગ્યો—ચોદ્ધિ
 પૂર્વપરિચિત પ્રાચીન ગૃધ્રી જોઈ માઃ પોતાનું
 મને રીવાર અમરણ થઈ આવ્યું, અને પોતાની
 ઝાયાથી ભયભીત થઈ નાસતી હરિણીના જેવી
 હું, પ્રભાતના પારિજાત પુષ્પથી ઢકાયેલી વન-
 સ્થલી ઉપર ભાગી આવી નિર્જન લતામડપ

નીચે બેસી, બને કબ્બટે મુખ ઢાકી, રાવા િ
ધરૂછા કરી, પણ આસુ ન આન્યા

મદન—

હાય, માનવનન્દિનિ, સ્વર્ગના મુખનો એક
દિવસ તોડી તેના આનન્દ વડે ધગણીની એક
ગત્રિ ભરી, તારા અધર આગળ મહા મહેનતે
મે ધરી, રતિચુમ્બિત, નન્દનવનગન્ધથી મોહિત
મધુર શચીના પ્રસાદામૃતનુ મે તને પાન
કરાવ્યુ તોય આ મદન '

ચિત્રાગદા—

પણ, દેવ, કેને કગવ્યુ પાન ? કોની તૃષા
મટાડી ? પેલુ ચુબન પેલો પ્રેમસગમ, જે મારા
અગમ્યા વ્યાપી, આ હણે વીણાના ઝકારસમ
કપી ઉઠ્યા છે, તે તો મારા નથી બહુ
કાલની માધના વડે માત્ર એક પલક મારે
મળેલુ એ પ્રથમ મિલન, કોઇએ મને છેતરી,
મારી પાસેથી છીનવી લીધુ ' મારૂં આ માયા-
લાવણ્ય, અતિ પ્રકુલ પુષ્પની પાખડીઓની
માફક, એ ચિરદુર્લભ મિલનની સુખ-સ્મૃતિ
લખને ખરી પડશે પછી અતરની દગ્ગિ આ સ્ત્રી
અહર્નિશ દેહનીએ દગ્ગિ થઈ બેસશે મકરધ્વજ,
આ તો આપે મને કોઇ દુષ્ટ ગલસીની સાથે
તેની ગયાની માફક, તેની અગસહચરી કરી,

જડી લીધી છે,—આ તે દેવો શાપ ? સતત
 તૃષ્ણાતુર, લોભપ એકને જે ચુસ્તપ્રાપ્ત થયા
 તેનું તે પાન કરી ગઈ તે પ્રેમદટ્ટિપાત એવો
 આગ્રહપૂર્ણ છે કે જ્યાં તે પડે છે ત્યાં તે
 જાણે વાસનાની રંગિત ચિહ્નરેખા આકે છે —
 સારી ગત તપસ્યા કરી રહેલા કૌમાર હૃદયપદ્મ
 ઉપર તે દટ્ટિ ગવિકિન્નણ જા આવી પડી તેને
 પણ તે ગદ્યમીએ ભુલવી, પોતે લઈ લીધી

મદન—

ત્યારે ગઈ ગત તો તારી વ્યર્થ ગઈ તારૂ
 આશાનું હોડકું લગભગ કિનારે આવેલું, શું
 માત્ર તરગઆવાતે પાછું ડલાયું ?

ચિત્રાંગદા—

ગઈ ગત તો મનમાં કશુંય ન હતું, 'વે' !
 સુખસ્વર્ગ એટલું બધું પામે આની ગયું, કે
 આત્મવિસ્મરણના સુખમાં, તે મને પ્રાપ્ત થયું
 છે કે નહિ તેની મ ગણના ન કરી આજ
 પ્રભાતે, ઉડી ત્યારથી નિગ્રાશ અને ધિક્કારના
 આઘાતે, હૃદયના મર્મેમર્મ તૂટે છે ગતની કથા
 એક પછી એક સાલરી આવે છે, અને તેની
 ચેતના વિદ્યુત્વેદના ઉપગ્રવે છે અતરમાં
 અને બહાર તે મારી સપત્ની બને છે હું તે
 ભૂલી શકતી નથી મારી કાયા પણ જાણે મારી

સપત્ની થઈ છ પ્રતિદિવસ તે સપત્નીને
સ્વહસ્તે મળવીને મારૂ આકાલાતીર્થ જે
વાસરશય્યા, ત્યાં મારે મોકલવી પડશે, સતત
તેની સાથે રહી, ઉઘાડી આખે, તેનો આદર
થતો પ્રતિદિવસ જોવો પડશે હાથ દહના માહાગથી
અતઃ પડકે બળે એવા જાપ તે નરયોકમા
બીજા કાને ચોટયો હશે ? હું અનગ પાછુ થો
આપનું નગ્નન

મદન—

જો પાછું લઉં તો ડહાનનું આવળું
ધરી દઈ કુસુમપલવહીન, હૃમન્તની હિમશીર્ણ-
નના જેવી તું અર્જુન સમક્ષ મુ મહા લક્ષ
કિમી નહશે ? પ્રથમ આનન્દનો જગ વુટડો
પાછા તેના મુખ આગળથી મુધાપાત્ર ખેચી
બધ ભૂમિ ઉપર ચરી નાખશે તો તે કેવા
આચારથી ચમકી ગઈશે, તાના તન્ન તે કટલા
કાઢવી જોશે ?

ચિત્રાંગદા—

ફેવ તેયે બહેતર છે ! આ કપટવેશધારી
હું કરતા તો તે વેશ વિનાની હું રાતગણી
શ્રેષ્ઠ છું હું તેમની આગળ પ્રગટ થઈશ,
પછી જો તેમને હીક ન લાગે અને
તિન્નડાનનનું મને તણ ત આપ્યા જાય અને

મારી છાતી શરી માઝ મગ્ણુ થાય તો પણ હું,
હું તો રહીશ હિંદસખા, એમ પણ અહેતર છે

વસન્ત—

મારી વાત તો માબળ ફૂલ પૂગ ફુટી રહ્યા
પછી જ રજા નીપજે છે યથાકાળે, તાપકિલક
તારા લાવણ્યની પાખડી આપોઆપ ખરી
પડશે ત્યારે તું તારા ખગ ગાન્વમા પ્રગટ
થશે, પછી તને નીગખીને અનુન પોતાને
નૂતન સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું માનશે બહેન જા
પાઝ તમારા યૌવનકેસવમા ।

- - -

અર્જુન અને ચિત્રાંગદા

ચિત્રાંગદા--

શુ જુઓ છો ? વીર

અર્જુન--

પુષ્પવન્ત લઇ કુળી અગુલિથી તમે
માળા ગુથી રહ્યા છો તે જોડ છું નિપુણતા
અને ચારુતા, બે બહેનની જોડથી, જાણે ચ ચળ
કિલ્લાસમા, તમારી અગુલિના ટેગવા કેપર,
લીલા કરી રહી છે જોડ કું અને વિચાર
કરું છું

ચિત્રાંગદા--

શેા વિચાર કરો છો ?

અર્જુન--

તું વિચાર કું, પ્રિય, કે તું એવીજ સુંદર

રીતે તાગ હળવા હાથે, માગ પર્યટનના
 દિવસોને, તાગ નકત મ્પર્ગના નમ સરસ કરી,
 તેની પાળ એક એવીજ માળા ગૂથીશ, અને
 તે અમર આનન્દમાળા કડક ધરી હુ પાછો
 ગહે ન ચરીશ

ચિત્રાંગદા—

આ પ્રેમન ગૃહ ખરું ?

અમ્બુન—

ગૃહ નથી ત્યારે ?

ચિત્રાંગદા—

નથી ગૃહ લઈ જશો ? ગૃહની તો વાત
 જ મા કરો ગૃહ ચિત્કાલનુ છે જે કાઈ
 ચિત્કથાથી હોય તેનું જ તમે ગૃહે લઈ જાઓ
 વનકુન્દુમ જ્યાં મુકાશે ત્યાં ગૃહમા તેની
 અવગણના કરી, કયાં પાપાણુભૂમિ ઉપર ફેંકી
 દેશો ! તેના કરતા તો અગ્ન્યના અત પુરમા,—
 જ્યાં નિત્ય નિત્ય કુસુમાકુરો કરમાય છે, પદલવ
 પડે છે પ્રશ્ન કરે છે કુસુમદલ ખરે છે,
 અને ક્ષણે ક્ષણે જ્યાં ફટલીએ એવી ક્ષણિક
 કળિએ ફટે છે અત તૂટે છે, જ્યાં આવા અનેક
 અનેક સુખની સમાપ્તિ થાય છે, ત્યાં—દિનાન્તે
 મારી લીલા સમાપ્ત થયે, હુ ખરી જદાશ
 કોઈના મનમા કશો ખેદ થશે નહિ

અર્જુન—

બસ એજ ?

ચિત્રાગદા—

હા એજ ખીજુ કરુ નહિ રીગર, એમા દુખ શાન ? આલસ્યના સમયમા જે સાડ લાગે તેને, આલસ્યના સમયમા જ પડ ભોગરી હો સુખને એ સમય વપરાત ક્ષણ પણ વધારે પકડી ગયો તો તે દુખમા જ પલટાવાનુ જે છે તે જ હો જેટલી લણ છે તેટલી લણ ગયો કામનાના ઉદયકાળે જે જેટલુ ઇચ્છ્યુ હોય તેનાથી વિશેષની, તૃપ્તિના અવસાનકાળે આશા કરો નહિ

દિવસ વીત્યો છે કંઠે ધાગણુ ડરો આ માળા માગ શ્રાન્ત શરીરને તમારા બાહુમા ખેચી હો, હું રીર ! આપણા અધરના મુખ-સમિલનમા મિત્ર્યા અસનોય ગણી જઈ ગાન્તિ પ્રસરો આવો, પ્રણયના મુધામય ચિર-પરાજયમા આપણે બને એકખીજના માહુબન્ધમા બન્દી થઈએ

અર્જુન—

સાભળ, વહાલી, વનાન્તની પાડ દૂર દેવાવયમા આગતિના શાન્તિશબ્દ વાગી કંઠયા

મદન અને વસન્ત

મદન—

હુ પચશન છુ, મિત્ર, મારા એક શરે છે
હાસ્ય, એક શરે છે અત્ર, એક શરે છે આશા
એક શર છે ભય અને એક શરે છે વિરહ
મિત્રન, આશા, ભય દુખ, સુખ,—એક સાથે
લાગ્યા

વસન્ત—

હુ થાક્યો છુ, મને જરા કળવા દો હે
અર્નગ તમારા ગ્લુગને સાગોપાગ ઉતારો
ગતદિવસ જાગૃત રહી તમાગ અમિને મારે
ક્યા સુધી પખો નાખ્યા કરવો પડશે ? મહી
મહી નિદ્રા મારી આખો ઘેરે હે, પખો પડી
જાય છે અને અમિ-પ્રકાશ ઉપર ભસ્મ છવરાય
જાય છે ચમકીને જાગી નવી ફૂંકે તેનો

પ્રકાશ ફરી અમકતો તરૂં છું આ વેળા નો
મને વિદાય દે

મહન—

હું જાણું છું જ કે તમે નિત્ય અસ્થિર
છો—સદાય નાદાન નિત્ય છોટે દોર પૃથ્વી
અને અર્ગ ઉપર તમારી લીલા કરી રહ્યા છો
અત્યંત શ્રમ લઈ અને બહુ કાલક્ષેપ કરી તમે
જેને સુદૃઢ કરી મૂકો છો તેને પલકમા ઘૂળ
મેળવના, તમે પાછું પરી જોતા નથી પણ
હવે વધારે દિવસ રહ્યા નથી આનન્દચચળ
દિવસો તમારી પાખના સુસવાટે સુષ્ક પર્ણવત
ચપ ચપ ઉડી જાય છે હર્ષ—અચેતન વર્ષ
પૂરૂ થવા આવ્યું છે

— — — — —

અરણ્યમાં

અર્જુન

અર્જુન—

પ્રભાતે નિદ્રામાથી નગતા જાણે મને
સ્વપ્નોમાથી એક અમૂલ્ય ગ્તન પ્રાપ્ત થયું તે
ગ્તનને રાખવાનું, આ પાર્થિવ મૃત્તિકામા સ્થાન
નથી તેને જેમા જડી ગ્ખાય એવું કિરીટ નથી,
જેમા તેને પરાની ગ્ખાય એવું મૂત્ર નથી તેને
નળુ એવો હું અધમ નથી અહર્નિશ તેના
અહશ્વમાજ રોકાયેલો મારો સત્રિયમાહુ કર્તવ્ય
વિમુખ થઈ ગયો છે

(ચિત્રાંગદા પ્રવેશ કરે છે)

ચિત્રાંગદા—

શો વિચાર કરે છે ?

અર્જુન—

આજે મારા મનમાં મૃગયાના વિચાર
ધોળાય છે જૂઓને દુગગઓ ઉપર વરસાદ
કેવો ધોધમાર વગસી ગ્લો છે અગ્ન્ય ઉપર
ધનધોર ડાયા ઝઝૂમી ગહી છે મસ્ત ઝરણુ,
પોતાના ધુધવાટથી તટના પ્રતિરોધનો ઉપહાસ
કરે છે યાદ આવે છે કે, આવા વર્ષાના દિવસો-
માં અમે પાંચે ભાઈઓ ચિત્રક વનમાં શિકારે
જતા વાદળની વટાના સિન્ધ અધકારમાં
સારો દિવસ અમે ઉદ્ધાસમાં ગાળતા, મેધની
ઝીણી ઝીણી ગર્જના સાથે અમારા હૃદય નાચી
ગહેતા, ઝરમર ઝરમર ટપકતા વરસાદને લીધે,
અને ઝગણાના કલરવને લીધે મૃગલાઓને
અમારો સાવધાન પગવ મલળાતો નહિ
પથપક પર પોતાની નખચિન્હરેખા મૂકી
જઈ, ચિત્તાઓ તેમની ગુહાનો અમને પત્તો
દઈ જતા, વનભૂમિ કેકાગવથી ગાજી રહેતી,
મૃગયા પૂરી થયે, વર્ષાના સૌભાગ્યગર્વથી
ઉભરાઈ જતી નદી અમે પાંચે શરત કરીને
તરી જતા તેવા શિકારે જવાનો મને
ચળવળાટ થાય છે

ચિત્રાગદા—

હે શિકારી, જે શિકારનો આરંભ કર્યો

છે તેને તો પ્રથમ રૂંદો થવા દો શું તમને
 ખાતરી છે કે આ નુવર્ણ માયામૃગી આપના
 હાથમાં પૂરેપૂરી આવી ગત ના રે, ના '
 એ વન્યહનિણી પોતે પોતાને કબજે ગાખી
 શકતી નથી, પલકવાન્માં તે કોણ જાણે
 ક્યારે ન્યમવત્ ઝટકી જાય છે એકાદ જાણુની
 વીલા એ સહી શકે ચિગ્ગાળના બન્ધન વહી
 શકે નહિ જુઓની વાયુ અને વૃષ્ટિની ડરી
 લીલા મચી નહી છે — શ્યામ વધા પવનની
 પીકમાં પલકમાં હજારો તીર દેકે છે જતા તે
 દુર્ધર્ષ મૃગ અક્ષત, અગિત મમ્તાનો ધર્યો
 જાય છે, — મારી અને તમારી વીલા, પણ
 નાથ, આવીજ છે, આજ વર્ષાના દિવસ, —
 ચપળાનો શિકાર પ્રાણ અકારા કરીને કશો
 તમારા ભાથામાં જોટલા શર છે, તમારી પાસે
 જોટલા અસ્ત્ર છે, તે એકાગ્ર ગીતે સામઠા
 વરસાવશે કદી અધકાર હોય છે તો કદી
 જાણુમાં પ્રકાશના ચમકાન થાય છે કદી ઝગમગ
 મેહ વર્ષે છે તો કદી રીજળીના કરાકા થાય
 છે માયામૃગી મેઘાચ્છન જગત મહી નિગત
 નિરકુશ દોડતી રહે છે

મદન અને ચિત્રાંગદા

ચિત્રાંગદા—

હે મનમથ, નથી જણાતું, આપે મારી ગંગેગંગા શું પરી દીધું છે? મારા લોહીમા મળી જઈ, જલદ મદિરાની માણક, તેણે મને ઉન્મત્ત કરી મૂકી છે પોતાના ગતિગર્વથી મત્ત થયેલી મૃગી હું મુક્તકેશ, ઉચ્છ્વલ વેશે, આખી પૃથ્વી ઉપર દાડાદોડ કરી રહી છું, ધનુર્ધર વનશ્યામ—મારા શિકારીને થકવી નાખી તેમની આશા હતપ્રાય કરી છે, અને તેમને માર્ગે માર્ગે, વને વને, ભટકાવી રહી છું વિજયના નિર્દય આનન્દમા, કૌતુકથી હાસ્ય કરે છું આ રંગનો ભગ કરવાથી હું ડરે 'કુ, જ્યેને ક્ષણવાર સ્થિર થાઉં તો, હૃદય આસુથી ભરાઈ ફાટી જાય મદન—

રહેા રહેા એ નગનેા લગ કમશેા મા
એ રગ તેા મારેા છે છુટવા દેા બાણુ અને
તુટવા દેા પ્રાણુ આજ નવીન વર્ષામા, અમ્બુ
મહી મારી મૃગયા મચી છે અગ એને થકી
નાખેા થકવી, કરેા એને પદાનત બાધેા એને
દૃઢપાશમા, દયા ના કરા હસી હસીત એને
ડીસેા કરી નાખેા અમૃત અને વિપ પાયેલા
તીક્ષ્ણ વાગબાણુ છોડેા એના હૃદય પર, શિકારમા
ન હોય દયાન સ્થાન

અર્જુન અને ચિત્રાંગદા

અર્જુન—

કોઈ ભવન નથી તમારૂં પ્રિયે જ્યાં વિગ્હ-
દુષ્ટે તમારા પ્રિય પવિત્ર કલ્પાન કરી રહ્યા
હોય ? નિત્ય મ્નેહ-મવાથી મુધામય કરી રાખેલી
જે આનન્દપુરીનો પ્રદીપ તમારા અરણ્યમા
આવી ગહવાથી હોવાઈ ગયા હોય ? તમારા
માળપણના મ્મગ્ણો જે મ્થાને રુદન કરતા પહોંચે
એવું મ્થાન નથી કોઈ ?

ચિત્રાંગદા—

આ પ્રશ્ન તારા ? શું ત્યારે મઝા પૂરી થઈ ?
તમે દેખો છો તેજ હું છું તેથી વિશેષ પતિ-
ચય આપુ એમ નથી પ્રભાને કિન્નુકપદલવની
આણી ઉપર જે હિમખિન્દુ ડાલે છે તેને કાઠ
નામદામ હોય છે ? એની પાસે કાઠ પગિચય

મળે છે / તમે જેને ચહાઓ છો તે પણ એવીજ
એક હિમકણિકા છે — નામહામ વિનાની

અર્જુન—

પૃથ્વી ઉપર એને કાષ્ટ બધન નથી ? શુ
પૃથ્વી ઉપર ભૂલુ પડેલુ એક સ્વર્ગબિન્દુ માત્ર
છે એ ?

ચિત્રાંગદા—

માએજ માત્ર પલકવારજ અગ્ન્યના
કુસુમને એણે પોતાની કિન્નવનતા આપી છે

અર્જુન—

તેથીજ ‘તુ ખોવાઈ ખોવાઈ’ એમ,
પ્રાણ સદા પુકારી રહ્યા છે નથા થતી તૃપ્તિ
કે નથી વળતી શાન્તિ મુદ્દલંબે આવ, મારી
વધારે અડોઅડ આવ બીજા મનુષ્યોની જેમ
નામ ધામ, ગોત્ર, ગૃહ દેહ મન, વાચા
સહસ્ર બધનોમા, તુએ બધા કે ચોખાણુથી
તારો સ્પર્શ કંઈ અને અખડ નિર્ભયતામા હ
વાસ કંઈ તારે નામ નથી ? ત્યારે હૃદયમદિર
મહી કયા પ્રેમમન્ત્રે તારા જાપ જાપીશ ?
ગોત્ર નથી ? ત્યારે કયા મૃણાલે આ કમળ
પકડી ગાખીશ ?

ચિત્રાંગદા—

ના, નથી, નથી — જેને બાધવા હચ્છો

છો તેણે ક્યાય બધન જાણ્યા નથી તે કેવળ
મેઘની મુવળુંપ્રભાશ્વ કુસુમની ગંધશ્વ,
તરંગની લીલાશ્વ છે

અર્જુન—

આવાને જે ચહાય તે તો અભાગીજ હોય !
પ્રિયે, ધરો મા પ્રેમીને આકાશકુસુમ સુખમા
તેમ કુખમા, સારે તેમ નગ્ને દિવમે છાતી
સરસુ ચાપી ગ્યાય એવું કાઈ ધન તેને આપે
ચિત્રાગદા—

હજી વર્ષ તો પૂર થયું નથી એટલામા જ
કટાળ્યા ? હાય હાય, હમણા જ હું સમજી કે
પુષ્પનું સ્વપ્ન આયુષ્ય તે ફેવેનો આશીર્વાદ જ
છે ગત વસન્તના પુષ્પ સાથે આ મોહનતનુ
ખરી પડ્યું હોત તો તેનું મરણ ધન્ય થાત
વધુ દિવસ નથી રહ્યા પાર્થ ! જે કાદ રહ્યા
છે તેટલા દિવસમા તમારી તૃષ્ણા તમ કરી
આનન્દ-મધુ ધગાઈ ધગાઈ પી લે પછી પેલો
મધુ-તરસ્યો ભમરો કાલ સાંજે આપણે ચુટી
લીધેલા માધવી પુષ્પની આશે આશે ભમતો
હતો તેમ કરી કરીને મારી સ્મૃતિની માયા-
જાળમા વારવાર આવશે નહિ

વનવાસીઓ અને અણ્ણન

વનવાસી—

હાય હાય અમારું કાણુ ગ્હણુ કરશે ?

અણ્ણન—

કેમ, શુ છે ?

વનવાસી—

ઉત્તરના પહાડોમાંથી ચોરોના બાંહેધારી
ચોમાસાના જલધોધ પ્રમાણે ગામનો નાશ કરવા
તૂટી પડ્યા છે

અણ્ણન—

આ રાજ્યમાં કોઈ રક્ષક નથી ?

વનવાસી—

રાજકુમારી ચિત્રાગદા દુષ્ટોનું દમન હતા
તેમના ત્રાસને લીધે યમબય સિવાય રાજ્યમાં
ખીજો કાંઈ ભય નહતો સાબળ્યું છે કે તે તો

અજ્ઞાન બ્રમણવ્રત વહ તીર્થપર્વટને ગયા છે

અણ્ણન—

ત્યારે તુ આ ગજન્યને ગ્લક કોઈ
રમણી છે ?

વનવામી—

એક દેહે તે, અનુરક્ત પ્રજાગતના માતા
કહો તો માતા અને પિતા કહો તો પિતા,
અને છે એહમા તે ગજમાતા અને શૌર્યમા
યુવગજ છે

(ગય છે)

(ચિત્રાંગદા પ્રવેશ કરે છે)

ચિત્રાંગદા—

શો વિચાર કરો છો, નાથ !

અણ્ણન—

ગજકન્યા ચિત્રાંગદા કવા હશે તેનો વિચાર
કર છું દરરોજ અનેક મુખે તેમની નવી નવી
અપૂર્વ વાતો સાંભળું છું

ચિત્રાંગદા—

અરે, એ તો કુત્સિત, કુરૂપ છે આવી વક્ત્ર
બ્રૂકુટિ નથી તેની, તેમ નથી તેની કીકી આવી
કાળી કામણગારી તેના કહિન સખજ બાહુને
ગમે તે લક્ષ્ય પીધતા આવડે જ, પણ નથી

આવડતુ તેને આવા સુકોમલ નયનપાશમાં નીચે
હૃદયને આધતા

અર્જુન—

પરતુ મેં તેા સાબળ્યું છે કે સ્નેહમાં તે
સ્ત્રી છે અને શૌર્યમાં તે પુરુષ છે

ચિત્રાંગદા—

અરેર, એ જ તેનું મન્દભાગ્ય છે સ્ત્રી
જ્યારે કેવળ સ્ત્રી હોય, કેવળ ધગણીની શોભા-
રૂપ કેવળ પ્રકાશરૂપ કેવળ સ્નેહરૂપ હોય,—
અનેક સુમધુર વિભ્રમ અને નાના પ્રકાગ્ના બાક
કરતી, ક્ષણે ક્ષણે ઢળી વળગી, વીટગાઠ
હસી, રડી, મેવાથી અને સ્નેહથી ઢાકી દઈ
સદાય જોઈ નહિ, તે જ તેનો જન્મ સાર્થક
છે તેને કીર્તિ નીચે પાડિય શા ખપના છે ?
હું પૌરવ, આજ વનમાર્ગ પાસે આજ પૂણા
તીરે, એજ દેવાલયમાં તમે તેને કાલે જોઈ
હોત તેા, હસીને ચાલ્યા જાત હાય હાય,
સ્ત્રીના સૌન્દર્ય ઉપર, આજ એટલી બધી
અરુચિ થઈ ગઈ છે કે સ્ત્રીમાં પૌરુષનો સ્વાદ
ગોધવા નીકળ્યા છો !

આવો નાથ જુઓ પર્વતની ગુહા આગળ
પેલી ધટ છાયા, ત્યાં તેને ઝગણીની ફરફરથી
ભીંજવી કંઈક પીળી, કંઈક સ્વામવર્ણી કુળી

કુળી કુપળો તોડીત મે આપણે માટ મધ્યાહન-
 સ્થળા બિહાવી રાખી છે ગાઢ પદ્મવની જાયામા
 બેસી, કપોત કલાન્ત કંઠે આર્ત સ્વર કરે છે
 “ વેળા જાય છે, ” “ વેળા જાય છે ” ત્યા,
 જાયા તળેથી નદી કલકલ ગ્વે વહી ગઈ છે
 શિલાના પડેપડ ઉપરની સગસ, સુસ્તિગ્ધ
 જલાદ્ર, ગ્યામલ શેવાલ કોમળ અધર વડે
 નયનને ચુખન કરે છે ચાલો નાથ ને વિગલ
 વિગમસ્થાને

અર્જુન—

આજ નહિ પ્રિયે

ચિત્રાગદા—

કેમ નાથ ?

અર્જુન—

સાબળ્યુ છે કે ગામનો નાશ કરવા ચોરનુ
 ધાડુ આવે છે ભયભીત જનોની વહારે ધામશ્ચ
 હુ તો

ચિત્રાંગદા—

તેની ચિંતા કરવા જેવુ નથી, પ્રભુ તીર્થ-
 યાત્રાએ જતી વખતે ગજકુમારી ચિત્રાગદા દશે
 દિશાએ હોશિયાર પહેંગીરો બેસાડી ગઇ છે
 ભયના સર્વ માર્ગ બંદુ વિચાર કરી ન થ
 કરી ગઇ છ

અવધુન—

તોય કરેા પ્રિયે, આજા માઁ કર્તવ્ય
મળવી હું પાછો રળીશ આ હાત્રિયબાહુ
બહુ દિવસ થયા આજસુ પડ્યા ગલા છે
સુમધ્યમે, ક્ષીણકીર્તિ એ બુજ દ્યને પુન
નવીન ગૌરવથી શોભાવી તાન મસ્તક નીચે
જતન કરી ગમીશ ત્યારે જ થશે તે તારે
યોગ્ય ઉપધાન

ચિત્રાંગદા—

ન જવા દઉ તો વખાધી ગમ્યુ તો ? બુજ-
મધ તોડીને જશે ? જાઓ ત્યારે પર તુ યાદ
ગમ્યને કે વતા એકવાન તૂની તે ફરી મધાતી
નથી તમ થયા હો તો જાઓ, હું મના નથી
કરતી, પણ જો તમ ન થયા હો તો તો યાદ
ગમ્યને કે ચચળ સુખલક્ષ્મી કોઈને માટ
ખેસી રહેતી નથી, તે કોઈની સેવામાં નથી
તેની મેવા કરે છે સા નરનારી, જેટલા દિવસ
પ્રસન્ન થઈને જો તેટલા દિવસ સા બચમા ને
બચમા ગતદિવસ તેની નજર રાખે છે સુખ-
કલિકાન પડતી મૂકી જશે પણ કર્મક્ષેત્રમાંથી
સન્ધ્યાકાળે પાછા વળતા તેની પાખડી વેગઈ
ગયેલી, ધૂળમા ખરી પડેલી તમે જોશો, ત્યારે
તમાગ મૌ કર્મ તમને વ્યર્થ લાગશે તમાન

જીવનમાં સદાકાળ એક અતૃપ્તિ જગતી રહેશે
આવો, નાથ, એસો કેમ આજે આટલા અગ્રચિત્ત
છો ? કેના વિચાર મનમાં ઘોળાય છે ?
ચિત્રાંગદાના ? આજ તેનું આવડું ધનભાગ્ય ?

અભ્યુત્થાન—

વિચાર છુ કે એ વિગગનાં શા અર્થે
આવા કડોર વ્રત આપ્યાં છે ? તેન શી ન્યૂનતા
છે ?

ચિત્રાંગદા—

તેન શી ન્યૂનતા છે ? હતુ જ થુ તે
અભાગિની પાસે ? તેના પીયે તો ચોમેન
અબ્રબેદી સુદુર્ગમ દુર્ગ બની તેના મન કરતા
હૃદયને ઘેરી રાખ્યુ હતુ મમણી તો સ્વભાવે જ
અન્તર્વાસિની છે, પોતામાં જ તે ગુપ્ત રહે છે,
આ હૃદયનું પ્રતિબિંબ દેહની શોભામાં પરતુ
ન હોય તો કોણ તેને જોઈ શકે ? તેને શી
ન્યૂનતા છે ? અરણ્ય-લાવણ્ય-લેખા વિનાની ચિર-
નિષ્પ્રભ ક્યા શી જે મમણી રાયમેરના નૃગ
ઉપર, શતપટ તિમિરથી ઢ કાયવી એકલી એકલ-
વાથી એસી રહે તેને શી ન્યૂનતા ? રાખો, રાખો,
હવે એની વાત ! તેનો ઇતિહાસ પુરુષના
કર્ણને કદી મધુર લાગે તેવો નથી

અર્જુન—

તોયે બોલો મારી વ્રવણુ-વાલસા વધતી
જાય છે તેના હૃદયની મને મારા હૃદયમા
જાખી થાય છે હુ જાણે, મધ્યરાત્રિએ કોઈ
અદ્ભુત સ્થાને જઈ ચઢેલા પ્રવાસી જેવો છુ,
નદી, ગિરિ, વનભૂમિ નિદ્રસ્થ જણાતા હોય
શુભ્ર અટારીઓ અને હુમ્મટોવાળી નગરી ઢાયા
જેવી જાખી જાખી દેખાતી હોય, દૂરથી સાગર
નુ ગર્જન માત્ર સંભળાતુ હોય, અને જેમ તે
પ્રવાસીને એમ થયા કરે કે ક્યારે પ્રભાત પુરે
અને મધુ માન્દ્ય અપ્પ જોડે, તેમ હુ પણ
ઉત્સુક હૃદય તેની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છુ બોલો
બોલો, સાબળુ તની કથા

ચિત્રાંગદા—

હવે વળી વધુ શુ સાંભળશો ?

અર્જુન—

હુ તેને અશ્વાઝઢ ધમેક્કી ગર્વથી વામ કરમા
લગામ અને દક્ષિણ કરમા ધનુષ્ય ઝાલી, નગરની
વિજયલક્ષ્મીશી પીડિત પ્રજાજનને અભયદાન
દેતી જોઉં છુ ગજાનો મહિમા રકના સાકડા
મારમા પ્રવેશ કરતા નાનમ માને છે, ત્યા
તે માતૃરૂપ ધરી ફ્યા કેલાવી ગઈ છે સિલણ
શી તે, પોતાના વત્સગણનુ એમેન્થી રક્ષણ

કરી ગઈ છે, રાત્રીની મગફળ નહિ કે તેની પાસે
 ફરક મુકાલજીવ, નયહીન, પ્રસન્નહાસિની તે,
 જગદ્ધાત્રી દયાશી, વીર્યસિંહ ઉપર સવાર
 થઈને ફરે છે એ ગમણીના સુન્દર બાહુને વિષે
 જે સહજ બળસ્વાધીનભાવે વિરાગે છે તેની
 આગળ ખણખણતા કંકણ કાઢ વિસાતમા નથી
 અયિ વરાગને, મહુ દિન થયા કર્મશૂન્ય થયેલો
 મારો પ્રાણ શિશિગની દીર્ઘનિદ્રામાથી જાગત
 થયેલા જુગમની માફક અસાત થઈ ઉછળી
 ગયા છે ચાલો ચાલો આપણે બન્ને મસ્ત અપ્પે
 ઉપર સવાર થઈ સાથે માથે શ્લીએ મહાવેગે
 દીપ્ત જ્યોતિર્બિમ્બના જોડલા શા આ રધતા
 વાતાવજીમાથી આ સપ્ત પુષ્પગધની મદિરાથી
 નિદ્રાવનધોર અગ્ન્યના ગાદ અન્ધારમાથી
 નાશી છુટીએ

ચિત્રાંગદા—

હે કૌન્તેય, આ લાલિત્ય, આ કોમળ
 બીરતા, સ્પર્શદુ ખથી સંકોચાતા શિરીષ સરખુ
 સુકુમાર આ રૂપ, છિન્ન કરી, પારકા વસ્ત્રની
 માફક તિસ્કાનથી તજી દઈ, ધૂળમા રોળી
 દઉં તો તે ક્ષતિ રહેવાશે તમથી ? કામિનીની
 કપટકળા અને માયામન્ત્ર દૂર કરી દઈ, કેવળ
 અડગ હૃદયબળથી સીધી ટટાર ઉભી રહું —

યાવુના હિન્નાલ સહજ લળા સુદૃઢ દાસતા
 પર્વતના તેજસ્વી તરણ તર જેવી, પરંતુ નહિ
 કોઇ સદાય લૂંચી લતિકા સમી—તો શુ
 પુરુષની દૃષ્ટિને તે ગમશે ? જવાદો જવાદો,
 હવે, તેના કગ્તા તો આજ હીક છ માફ એ
 દિવસનું બહુમુલ્ય ધન—આ પૌવન, અતિ-
 ચત્તપૂર્વક શણગારી હું આપની પ્રતીક્ષા કરતી
 ખેંસી રહીશ, અવસર જ્યારે તમે પાછા આવશે
 ત્યારે માત્ર અમત દેહપાત્રમા ઝંઝોલબલ ભરી
 આપને પાન કગવીશ, પી પીને ધનજો ત્યારે
 કામ શોધવા ચાહ્યા જાને હું જૂની થાઉં
 ત્યારે મને જ્યાં સ્થાન આપશે ત્યાં પડી રહીશ
 ગત્રિની કીડા-સહચરી દિવસની કાર્ય-સહચરી
 થાય, વામ બાહુસમ દક્ષિણ બાહુની સતત
 અનુચરી થઇ રહે, તો તું તે આપના વીર
 હૃદયને રુચશે ?

અર્જુન—

હું તારે રહસ્ય સમજી શકતો નથી આઠલા
 દિવસ થયા છતાંયે જાણે એ શોધ્યું જડતું નથી.
 સદા ગુપ્ત રહી, જાણે તું મને છોતરે છે, જાણે
 કોઇ દેરીશી, પ્રતિમામા અતર્હિત રહી તું
 મને અમૂલ્ય ચુબનરતનનું અને આલિંગન-
 સુધાનું દાન કરે છે તું પોતે કાદા મરજી

નથી, લેતી નથી અગહીન શબ્દીન પ્રેમ
 પ્રતિક્ષણે અતન્મા પગિતાપ જગવે છે
 તેજસ્વિનિ તારે કાઠક પરિચય મહી મહી
 તારી વાતોમાથી મને મજે છે તેના આગળ
 તારે આ સૌન્દર્યરાગિ મને કેવળ માટીની
 મૂર્તિ લાગે છે, કોઈ નિપુણ ચિત્રકારે ચિતરેલી
 જવનિકા લાગે છે મહી મહાથી તારી
 ખિન્ન દષ્ટિના અગમ્ય ઠંડાણુમા પોતાના
 અર્થની વિડબના કરતા તારા વિનોદમય
 શબ્દોમા તારા મમાવમ વાવણ્યનુ
 અવગુઠન તોડી બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરી
 નહેલા કોઈ આત્માની ઝાખી થાય હ તારા
 ઉજ્જવલ હાસ્યમા નર્યા અગ્રુ વાસ કરી નહ
 છે મહી મહીથી તે હલકાર્થ જન્ય છે જાણે
 વડીમા અવગુઠન તૂંતીને ગાટી જશે ભક્ત
 પાસે પ્રથમ તો બ્રાન્તિ જ મનોહર માયારૂપ
 ધારણુ કરી આવે છે, સત્ય તો, ત્યાં પછી જ,
 ભૂષણુની ઉપાધિ ગહિત પ્રકટ થાય હ—અતન્મા
 અંતે બહાર પ્રકાશ પાડતુ જ્યાં છે તે સત્ય
 તારામા? આપ મને તે સત્ય. મારામાં
 જે સત્ય હોય તે તુ લે. ખરૂં
 મિલન તો ત્યારે જ થશે—ચિત્કાલીન,
 બ્રાન્તિહીન પણ પ્રિયે, આ આસુ રાતે?

કરવડે મુખ ફેમ ઢાકે ૭ ? આ વ્યાકુળતા
 રી ? પ્રિયતમે મે તને દુભવી ? ચાલ ત્યારે
 જવાદે એ વાત એ તારા મનોહર રૂપને જ
 મારા પુલ્યનુ ફળ સમજીશ આ યૌવનયમુનાની
 પેલે પાશ્વથી વસન્તસમીપ સાથે સગી આવતુ
 સગીત જે મહી મહીથી સભળાય છે તેને
 જ માત્ર ધનબ્ધય માનીશ આ મારી વેદના,
 મુખથી અધિક મુખ આશાથી અદકી આશા,
 હૃદય કરતાંએ મોટી હોમ હૃદયમા સમાતી
 નથી, તેથી જ તે હૃદયત્રયથા હોય એમ લાગે
 છે, પ્રિયે

મહન, વસન્ત અને ચિત્રાંગદા

માન—

આજ છેલ્લી રાત છે

વસન્ત—

આજની રાત પૂરી થયે તારી અગ-
શોભા વસન્તના અક્ષય ભડાગમા પાછી જશે,
પાર્થની યુવનસ્મૃતિ ભૂલી જઈ, તારો
અધરરાગ, લતિકા ઉપરના જે નવકિસલયમા
ફુટશે, તારા અગનો વર્ણ, અનેક શ્વેત
પુષ્પોમા નવજીવન પામી, નવી જાગૃતિની
સાથે, રચન પ્રમાણે, ગતજન્મની કથા
વિસરશે

ચિત્રાંગદા—

હું અનગ હું વસન્ત ત્યાં આજ ગત્રે
લુપ્ત થનાર માઠ આ રૂપ પાછલી રાતની

હોસાતી દોપશિખાના અતિમ જ્વલામની માફક,
અતિ કેળવેલ પ્રકાશથી જ્વળી ઉઠે એમ કરે
મદન—

જા, તેમ થશે મિત્ર, ત્યારે દક્ષિણ પવન
ખુબ જોસથી ફુટે. ચૌવનનો મન્દ પડેલો સ્રોત,
નવીન ઉસ્લાસે, અંજે અંજે પુન ઉછળી રહે.
આજ મારા પચ પુષ્પશયથી ગત્રિની નિદ્રા
બેદી એકમેકના આહુપાશમાં બધાયલા તે
અન્તે પ્રેમીઓના દેહ ભોગવતી તટિનીના
ઉછળતા તરંગોમાં ઝમેળીશ

શેષ રાત્રિ

અર્જુન અને ચિત્રાંગદા

ચિત્રાંગદા—

પ્રભુ, જીપી છે તૃષા ? આ મુલલિત, સુગઠિત નવનીતસમા મૃદ સૌન્દર્યમા જે સુગધ હતી, જેટલું મધુ હતું તે સવળાનું કરી લીધું પાન ? હવે કાંઈ રહ્યું છે માકી ? છે કાંઈ અપેક્ષા હજી ? ખાલી થઈ ગયું માઝ સર્વસ્વ ? નહિ, નહિ, પ્રભુ ! સાઝ નરમું કાંઈક તો બાકી રહ્યું છે તેનો આજે ભોગ ધરીશ

પ્રિયતમ, આપને ઠીક લાગ્યા એમ માની આ સૌન્દર્યપુષ્પો અનેક માધના સાધી સ્વર્ગો ઘાનમાથી ચૂટી લાની આપના ચરણકમલે મે ધર્યા હતા પણ જે પરિપૂર્ણ થઈ હોય તો આશા કરો, પ્રભુ, નિર્માળ મન્દિર બહાર ફેંકી દઉં હવે કંગે પ્રસન્નદષ્ટિ આપની સેવિકા કિપર

જે પુષ્પથી મે આપની પૂજા કરી છે, તે
 પુષ્પ જેવી સુમધુર સુકોમળ, સવાગસુદગ્ધ તો
 હું કદાપિ નથી જ મારામા દોષ છે, ગુણ છે,
 પાપ છે, પુણ્ય છે વાણ્યે દૈન્ય પણ છે, અને
 છે વળી આજન્મની ધણીયે અતમ તપા હું
 તો સસારપથે એક પ્રવાસિની છું, મેલા છે
 મારા વસ્ત્ર, ઉઝગડા પડ્યા છે મારા ચગણે ક્યાથી
 મળે મને કુસુમલાવણ્ય જે ઘડીના જીવનની
 નિષ્કલક શોભા પરતુ મારી પાસે છે એક
 અક્ષય, અમર, રમણી-હૃદય. હ ખ, સુખ,
 આશા, ભય લજ્જા, દુર્બળતા-ધૂળવાળી ધર-
 ણીની કુખે પાકેલા આ સન્તાનમા કેટલો ભય,
 કેટલી વ્યથા કેટલો પ્રેમ સઘળા એક સાથે
 ભેગા થયા છે તેનામા એક સીમાહીન અપૂર્ણ
 તા છે-અનન્ત અને ઉદાત્ત કુસુમસૌરભથી
 તમ થયા હો તો હવે કરો કૃપાદષ્ટિ આ જન્મ-
 જન્માનરની એવિકા ઉપર

સૂર્યોદય

(અવગુઠન રહિત)

હું રાજકુમારી ચિત્રાગદા છું સાબર છે
આપને, એક દિવસ તે સરોવરતીરે, શિવાભય
મા એક સ્ત્રી આપની સમક્ષ આવી હતી
તેની રૂપહીન કાયા કપડ અનેક આભરણોનો
ભાર ભરીને તે જાજવિનાની કાણુ જાણે શું
શું બકી ગઈ હતી ' પુરુષોચિત ગીતે તેણે પુરુષ-
ની આરાધના કરી હતી આપે તેને તગછોડી
હતી એ ઠીક જ કરેલું જો તે સામાન્ય નારી-
ઉપમા આપે તેના સ્ત્રીકાર કયા હોત તો તેનું
હૃદય મળ્યું પયત અનુતાપથી પ્રજાળ્યા ડરત
પ્રભુ હું તેજ સ્ત્રી છું બરી ગીતે તો હું તે
સ્ત્રીય નથી ને તો હતો મારો અધમ કપટવેશ
ત્યાં પછી વસન્તના વરદાનથી મને એક વર્ષ

મારે અદ્ભુત મૌનદય પ્રાપ્ત થયું તેની જ્ઞાનાના
બારે આપના તીવ્ર દૃષ્ટિને મેં થકવી નાખ્યું
તે પણ હું નથી

હું ચિત્રાગદા છું નથી હું દેવી, કે નથી
હું કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી પૂજા કરી માથે ધરી ગણો
તેવીયે હું નથી, તેમ અવગણના કરી રહી
માત્ર તેનું બગ્નપોષણ કયા કરો તેવીયે હું
નથી મંકરના પથમા મને આપની પામે રાખો,
આપની ગૂઢચિતામા મને ભાગ લેવાદો, આપના
કલ્પિત વ્રતમા સહાય થવા મને અનુમતિ આપો,
આપના સુખદુઃખની મને સાથી બનાવો, ત્યારે
જ આપને મારો પરિચય થશે આપના જે
મતાનને હું ગર્ભમા ધારણ કરી રહી છું તે જો
પુત્ર અવતરશે તો બાળપણથી જ તેને વીર-
શિક્ષણ આપી તેને બીજો અણ્ણન બનાવો,
એક દિન તેના પિતાને ચગ્ન ધરીશ, ત્યારે જ
મને બાળખી શકશે, મારા પ્રિયતમ ।

આજ તો આપના ચરણે અર્પું છું ચિત્રાગદા,
ગજેન્દ્રનન્દિની

અણ્ણન—

પ્રિયે, આજે હું ધન્ય થયો

विहायने शाप

[भविष्य रवीन्द्रनाथ ठाकुर लिखित]

[દેવોની આસાથી મૃહમ્પતિપુત્ર કચ દૈત્ય
 ગુરુ રાકાચાર્ય પામ સજીવની વિદ્યા શીખવા
 માટે જાય છે ત્યાં એક હજાર વર્ષ નહે કે તે
 મન્યાન નત્યગીતવાદ્યદ્વાન ગુરુકન્યા દેવયાનીનુ
 મનોગ્ગન કરી પોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ કરી તે
 દેવલોકમા પાછો રે છે દેવયાનીની સામે
 વિદાય લેતી વખાનો પ્રમગ નીચે વર્ણવ્યો છે]

કચ અને દેવયાની

કચ—

આસા આપો, દેવયાની મનક હવે દેવ
 લોક તરફ પ્રયાણ કરશે આજે ગુરુગૃહવાસ

મારો પૂરો થયો છે મને આશીર્વાદ દો કે જે
વિદ્યા શીખ્યો છું તે ડગ્ગવલ રત્ન અતન્મા
ચિત્કાળ જ્યા કરે-મુમેર શિખર ઉપર સૂર્ય
જ્યા કરે છે તેમ,-અક્ષયકિંગ્લુ

દેવયાની—

તાગ મનોગ્થ ત્રગ થયા આચાર્ય પાસેથી
દુર્લભ વિદ્યા પામ્યો સહસ્ત્ર વર્ષની તારી
દુ સાધ્ય સાધના આજે સિ. થઈ છે નથી
રહી જતી ખીજ કાઈ કામના ' અતન્મા જગ
વિચારી તો જે

કવ્ય—

ખીજ કાઈ નથી ગડી

દેવયાની—

કાઈ નથી ? હજી ફરી એકવાર જોઈ લે
હૃદયના તળાચા સૂધી ફાંકી મારીને તપાસી
જો અન્તરના કાઈ ખૂણામાં કાઈ વાડના રહી
ગઈ હોય, દર્મના અકુર જેવી, મ્થલ દૃષ્ટિને
અગોચર, તોય અત્યંત તીણી

કવ્ય—

આજે જીવન પરિપૂર્ણ દુતાર્થ થયું છે
અતરના જાયે કળી તુણા કળી સખ નથી
મ્હી મુલક્ષણે '

દેવયાની—

ત્યારે તો ત્રણે લોકમા તારા જેવો મુખીઓ
કાંઈ નહિ જા હવે ઇન્દ્રલોકમા તારે કામે,
તારે કિંચ ગિરે યગ લઈને સ્વર્ગલોકમા
ઓમેઝ આનંદ ધ્વનિ થઈ ગઈએ મનોહર મૂરે
મગલ રાખનાઈ થઈ રહેશે મુગગનાઓ તારા
મસ્તકે ઉપર તાજ ચઢેલી નન્દનવનની મન્દાર-
મંજરી સાથે પુષ્પવૃષ્ટિ ડગે સ્વર્ગપથે
આસનઓ અનંદિતરીઓ કલકલ આનંદ
ધ્વનિ ઠરશે હાથ, વિપ્ર, એકલવાયા વિદેશમા,
અતિ કંઠાર અધ્યયનમા, તારા દ્વિસ કેટલા
કામમા પાત્યા હશે ! તને તારા મુખી વગની
યાદ અપાવે અને તારા દેરાનટાનુ દુખ ભૂતાવે
એવું ખર જ અહિ કાંઈ ન હતું અમે તો
અમારી ગરીબ ઝુપડીમા જે હતું તે વડ તુ-
અતિથિનું યથાશક્તિ પ્રજન કયું છે પણ
તેમા તને સ્વર્ગમુખ કયાથી સાપડે, અહિ
તને કયાથી મળે મલ્લારુ મુખકુ મુગગનાનું ?
મુખલોકમા પહોંચ્યા પછી અમારા આતિથ્યની
ઉણપ તને ખટકે નહીં એટલી આશા કર છું
કેવું—

એવું ના બોલો, આજે મગલમય હાથે,
પ્રસન્ન મુખે દાસને વિદાય દેવી વડે

દેવયાની—

હાથે ? હાથ સખા, ન હોય આ તારી
મ્વર્ગપુરી અહિ તો પુષ્પમાના કીડાની પેઠે
તૃષ્ણા અતરમા સદા જગતી રહે છે વાહિતની
આસપાસ વાસના ભમ્યા કરે છે, મુકુલિત
કમળની આસપાસ તિસ્કૃત ભ્રમર વારવાર
ભમ્યા કરે તેમ અહિ તો મુખ જવા પછી
સૂતા હૈયામા સ્મૃતિ એકલી બેસીને લાખા
નિસાસા નાખવાની અહિ હસવા આવવા
સહેલા નથી જા બાપુ, વૃથા વખત વીતાડ્યે
શુ વળશે દેવો તારી વાટ જુએ છે —

શુ ચા'યો ? બે બોલમા બંધ પતી ગયું ?
હજાર વર્ષના સહવાસને અન્તે આરી જ શુ
વિદાય આપવાની ના !

કંચ—

દેવયાની મારો શો અપગ્રધ થયો છે ?

દેવયાની—

હાથ ! આ ગમ્ય વનભૂમિએ સહસ્ર વર્ષ
સૂધી તને મીઠડી ગયા દીધી છે, પરલવનો
મર્મગ્ધવનિ અને પક્ષીએના ફજન મુણાઆ છે,—
તેને આજે આટલી સહેલાઈથી છોડી જઈશ ?
વૃક્ષાની ઘટા જાણે મલ્લન થઈ ગઈ છે, બે
આજની વનચાયામા વધારે ગાઢ શોકથી

અધકાર દેખાય છે, વાયુ કરુણ રુદન કરી
રહ્યો છે, સૂકા પાદડા ખરી રહ્યો છે શું તું
માત્ર આલ્યો જઈશ, અધર ઉપર હાસ્ય સાથે—
નિશાને અન્તે મુખસ્વપ્ન સમો ?

કવ્ય—

દેવયાની, આ વનભૂમિને તો હું માતૃભૂમિ
ગણુ છું અહિં મને નવો જન્મ પ્રાપ્ત થયો—
એના પ્રત્યે મારો અનાદર નથી અતિ પ્રેમ
માથે સદાકાળ તેને યાદ કરીશ

દેવયાની—

આ પેનો વડ જેની તળે તું દરગેજ
ગાયોના ધણુ ચરાવવા મધ્યાહ્નના ખગ તાપમા
નિદ્રા લેતો તારી અમિત કાયા ઉપર અતિથિ-
વસલ વૃક્ષ ખૂન ગ્રાયા ઢાળતું, પલ્લવ વડે
ઝન ઝન થતા મૃદુ સ્વર સાથે રીજણો નાખી
તને મીઠી નિદ્રા લાવતું જળે સખા, પણ
થોડી વાર તો આ પરિચિત વૃક્ષ તળે છેલ્લી
વાર એસી તેની રીણી છાયાની વિદાય લઈ
લે, ધડીક રોકા એટલી વારમા તારા સ્વર્ગમા
કાંઈ આધુપાધુ નહિ થઈ જાય

કવ્ય—

આ સઘળા ચિત્રપરિચિત બન્ધુગણુ વિદાયને
સમયે જાણે નવા નવા લાગે છે. ભાગતા

પ્રિયજનને બાધી ગખવા માટે સ્નેહની વિહ્વલ-
 તાને લીધે, પાથરી ગયા છે સઘળા તેમના નવા
 બન્ધનલ, વિસ્તારી ગયા છે તેમની છેલ્લી
 વિનતિ ડાલની ગયા છે તેમનો અપૂર્વ
 સૌન્દર્યગશિ હે વનમ્પતિ ! આશ્રિતજનના
 બન્ધુ, નમસ્કાર કર છુ કેટલાયે પ્રવાસીઓ
 બેસશે તમારી ગયા તજે, મારા જેવા
 કેટલાયે વિદ્યાર્થીઓ તમારી ગુપ્ત, નીરવ
 નિર્જન છાયા તજે તૃણાસને બેસીને ભમરાના
 જેવો મંત્રુરો ગણગણાટ કરતા અધ્યયન કરશે,
 પ્રાત સ્નાન કરી ઋષિમાળકો આસીને તેમના
 બીના વહકલ તમારી ડાળાઓ ઉપર મુકવશે,
 ગોવાળોના ટોળા મધ્યાન્હે ખેલશે, ત્યારે
 તેઓની મધ્ય આ પુરાણો બન્ધુ જાણે સ્મૃતિ-
 રૂપે વિગજશે

દેવયાની—

અને ભૂલીશ મા અમારી હોમધેનુને
 સ્વર્ગમુધાનુ પાન કરી ગર્વમા તેને વિસાગીશ
 મા પુણ્ય ગાયના પય પીધા છે

કવ્ય—

એ તે કેમ બનશે ? મુધાથીએ વિશેષ
 મુધામય તેના દૂધ, તે ધેનુને દેખતાની સાથે
 પાપનો નાશ થાય છે એવી છે તે માતૃરૂપ

શાંતિસ્વરૂપ, ગુણવર્ણી પયમ્વિની તેની સેવા
કરવામા નથી બાન ગ્વુ મને ભૂખનુ, તરસનુ
કે થાકનુ ગાઢ વનમા, હગ્નિયાળીવાળી નદીને
તીરે તેની મગાથે ધણુ દિવસ ૯ ક્યો છુ
તટના ઢાળાવ ઉપરનુ મુવાળુ કૂગુ ઢગલે
ઢગલા ધાસ મગ્ગમા આવે તેટલુ ધગાઢને
ચયા પછી જાડની ઝાયા મળે એટલે આજસયી
ભારે થયલા શરીરે તૃણભૂમિ ઉપર પડી પડી
આખો દિવસ તે વાગોળતી વચમા વચમા
પોતાના વિશાળ નયને, ઉપડાગ્ભરી શાન્ત
દષ્ટિએ ગાઢસ્નેહ ચક્ષુથી માઝ શરીર તે ચાટતી
કદી નહિ ભૂલુ હુ તે દષ્ટિ-સ્નેહભરી, અચચલ,
અને તેની કાયા-પગ્નિપુષ્ટ, રુબ્ર, લીસી, સુવાળી
દેવયાની—

અને અમારી કલકદી વેણુમતી નદીને
પણુ ભૂલીશ મા

કવ્ય—

તેને કેમ ભૂલુ ?

તે વેણુમતી તો કેટલીએ કુસુમિત
કુન્જેમા થતી, મધુર કંઠે આનંદના મીઠા
ગીતડા વહેતી, આમ્ય ગૌરી જેવી સદા
ત્વગ્નિગતિ, સદા શુભવતી, વિદેશનિવાસની
મારી સાથી રહી છે

દેવયાની—

હાય બધુ, આ વિદેશવાસમા બીજી પણ કોઈ સહચરી તારી સાથે હતી ? તારૂં પર-ધર વાસનું હું બ જીલાવવાની રાતદિન તે ચિંતામાં રહેતી ?—હાય કેવી મિથ્યા આશા !

કચ—

તેનું નામ તો જીવન સાથે ગુ થઈ ગયું છે
દેવયાની—

કિશોર બ્રાહ્મણ રૂપે તું પ્રથમ અહીં આવેલો. તે મને યાદ આવે છે—તરુણ અરુણ જેવું, ગૌરવાણું, સ્નિગ્ધ તેજઢાળ્યું તારૂં રૂપ, ચંદન-ચર્ચિત તારૂં ભાલ, કણ્ઠે પુષ્પમાલ, તારૂં પીતામ્બર, તારા અધર ઉપર, નયનમાં રમતું પ્રસન્ન સરળ હાસ્ય ત્યાં પુષ્પવનમાં તું આવીને લીધો હતો.

કચ—

તું તરત સ્નાન કરીને લાખા ભીના છૂટા કેશો, ઘેચેલા ઘોળા વસ્ત્રવાળો, તેજમાં નહાયેલી મૂર્તિમતી કપા જેવી, એકલી, હાથમાં છાંય લઇને પૂજનને માટે તાર્જાં કુલ ચુટતી હતી વિનંતિ કરી મેં તને કહેલું, “ આ શ્રમ તમને છાજતો નથી રજા આપો, દેવી પુષ્પ ચુટી આપું ”

દેવયાની—

મે આશ્ચર્ય સાથે તેજ ક્ષણે તારૂં નામઠામ પૂછેલું વિનયથી તે કહેલું, હા આવ્યો છું તારે બારણે, તારા પિતાની પાસે શિષ્ય થવા હું બૃહસ્પતિનો પુત્ર

કથ—

મારા મનમાં શકા હતી કે રખેને દાનવના ગુરુ સ્વર્ગના આહ્વાણને પાછો તો ન કહાડે

દેવયાની—

હું તેમની પાસે જઈ હસીને બોલેલી, “પિતા એક ભિક્ષા છે આપના ચરણમાં” રનેહથી પાસે બેસાડી, માથે હાથ ફેરવી શાન્ત મૃદુ વચ્ચે તેમણે કહેલું, “તને અદેય એવું કાંઈ નથી” મેં કહેલું, “બૃહસ્પતિ પુત્ર આપને બારણે આવ્યા છે, તેમને આપ શિષ્ય કરી રાખો એ પ્રાર્થના છે”—આજે તેને કેટલાયે વર્ષો થઈ ગયા, પણ જાણે એમ લાગે છે કે એ દિવસ ગઈ કાલેજ ગયો

કથ—

ધર્માને લીધે દૈત્યોએ ત્રણ વાર મારો વધ કર્યો હતો પણ તે દેવીએ દયા કરીને ત્રણે વખત મને સજીવન કર્યો એ વાત તો મારા હૃદયમાં સદા માટે કૃતચતા સજીવન રાખશે

દેવયાની—

કૃતજ્ઞતા ! એ ભૂલી જાય તો મને કરુ દુઃખ
 ન ગહે જે ઉપકાર મે કર્યો હતો તે ભસ્મ
 થઈ જાયો— હું દાનનો અલ્લો છૂટી નથી
 મનમાં કાઈ સુખની ઋતિ નથી ? જે આનન્દના
 ગાન કોઈ વાર અતર અને બહાર ગાણ ગયા
 હોય, જે કોઈ સન્ધ્યાને સમયે વેલુમતીને તીરે
 અધ્યયન અવસરે પુષ્પવનમાં બેસીને મનમાં
 અર્ધ રોમાંચ અનુભવ્યો હોય, જે કુલના
 સૌંદર્ય સમા હૃદયના ઉચ્છ્વાસથી સધ્યા સમયનું
 આકાશ અને પૃથ્વું નિહજતલ ભરાઈ ગયું
 હોય, તો એ સુખકથા મનમાં ગળજે ફર
 જવા દો કૃતજ્ઞતા હે સખા આવી કોઈએ એવું
 ગાન ગાયું હોય કે જેના ધ્વનિએ તારા
 અભ્યાસમાં આનંદમય વિશ્લેષ પહોંચાડવાનું તને
 યાદ આવે, કોઈએ એવા વચ્ચ પહેર્યા હોય જેને
 જોઈ તારા મનમાં પ્રસાસાની વાણી પ્રગટી હોય
 અને સતુષ્ટ, પ્રસન્ન નયને વિચાર્યું હોય કે
 આજે આ સુદર દેખાય છે, તો એ વાત
 અવકાશને સમયે સુખસ્વર્ગધામમાં સભારજે
 આ વન ઉપર દશે દિશાએ આપાઢની નીલ
 જટા અને શ્યામન્નિગ્ધ વર્ષાની નવધનધટા
 ઉતરી આવી હતી, અને સતત વૃદ્ધિને લીધે

નવગ દિવસોએ સવન ક'પનાનાગ્યા હુદય
 પાંજિ થયુ હતુ ? ટટ્ટી વાર એકાએક વમન્નના
 બાધા-અન્ધનડીન કિનામતા દિદ્દોલમા
 હીચ્ચો યોવાકિનાદ પ્રકટયો હતો અને
 સગીનમુખ તે આગેગપ્રવાહે લતા પત્ર, પુ'પ,
 અનેનાન્તરમા જ્યામ થકી તેની નદગ્ધિએ લદગ્ધિએ
 આનન્દના ડુબડા ખવડવ્યા હતા ? એક વાર
 રિચાની ન્ન ટટ્ટી ઉપા ટટ્ટી જ્યોત્મના ટટ્ટી
 અન્ધકાન્નરી પુ'પ-નુગન્ધવન અમાવામ્યાઓ
 આ રતમ નાગ ઝવનની અદર મુખમા અને
 ડુખમા મળી ગા ? અને તેની અદર
 આના પ્રાનકાગ આના સધ્યાકાગ આવી
 મુખપાત્રિ આવા હુદયના ખેન આવા મુખ,
 આવા મુખ એ મ'વા રા નથા તન એવુ દર્શન
 દતા તેની છબિ ગત્રિન્નિવમ નિરતર નાગ
 મનમા અકાવલી ગદ ? માત્ર ઉપકારનીજ
 તને સ્મૃતિ ગહેશે ? મૌન્યની તહિ, પ્રીતિની
 તહિ બીજા કશાની તહિ ?

કવ્ય—

સ્મૃતિપટ પર બીજુ ગૂથાયલુ છે તે
 પ્રકટ થાય તેલુ નથી, સખી અન્તરની અદર
 જે રક્ત બનીને વહે છે તેને હુ બહાર કેમ
 દેખાડી શકુ ?

દેવયાની—

જાણુ છું, સખા મારા હૃદયના પ્રકાશમા
તાગ હૃદયનો ચમકાર કેટલીયે વાર જોયો છે,
જાણે કંઈ નયનના એક પલકારામા તેથી
જ આજે કરે છે આટલી ધૃષ્ટતા આ ગમણી
ત્યારે તું રહી જાને, રહી જાને, તું જાણ છે ?
યજ્ઞના ગૌરવમા મુખ નથી આ વેલુમતી-
તીરે આપણે બે, બીજું બધું સૂલી, આપણા
વિશ્રબ્ધ, મુગ્ધ હૈયા આ નિર્જન વનચાયા
સાથે મેળવી દઇ, અભિનવ સ્વર્ગલોક રચીશું
સખા સમજી ગઇ છું હું તારા અન્તર

કથ—

નહિ, નહિ, દેવયાની

દેવયાની—

નહિ ? જવા દે તારૂં જૂઠાણું ! તારૂં હૈયું
શું મેં જોઈ લીધું નથી ? તું જાણતો નથી
શું કે પ્રેમ અન્તર્યામી છે ? ખીલેલું પુષ્પ
પદ્મવમા ઢકાઈ રહે પણ તેની વાસ તે કથા
છુપાવશે ? કેટલીયે વાર જ્યારે તે મુખ ઉઘુ
કર્ચુ છે, મારી તન્ન જોયું છે મારો કંઠસ્વર
સામળ્યો છે ત્યારે રોમેરોમમા તારૂં હૈયું
હલમલી ઉઠ્યું છે—હીરો અને તેનો પ્રકાશ
બધે ઝગી ઉઠે તેમ તે શું મેં જોયું નથી ? મિત્ર

હવે તુ મારી આગળ બંદી થઈ પડ્યો છે
એ બંધન તોડવાનું નથી તારૂં મન
હવે તારો છંદ નથી

કથ—

શુચિન્મિતે, સહસ્ર વર્ષ સૂધી આ
દેવપુરીમા મેં સાધના કરી છે તે શુ આ મારે ?
દેવયાની—

કેમ નહિ ? શુ વિદ્યાને મારે જ માત્ર લોકો
દુનિયામા કળે વેળે છે ? અણીને મારે કોઈ
નરે મહાત્મ્ય કર્યું નથી ? પત્નીવર માગવા
મારે તપતીની આશાએ નથી કર્યું શુ મવગણે
પ્રખર સૂર્ય સામે આકાશમા જોઈ ગઈવાનું
કઠોર અનાહાર તત ? હાય વિદ્યા જ માત્ર
દુર્લભ ? અને પ્રેમ શુ આટલો મુલ્ય ?
સહસ્ર વર્ષ સૂધી તે સાધના કરી છે તે શા
ધનને મારે તે તુ પોતે જ જાણતો એક તરફ
વિદ્યા, એક તરફ હું—કોઈ વાર મને કોઈ વાર
તેને તે સોત્સુક નિરખી છે અને યત્નપૂર્વક
શુભ આરાધનમા તારૂં મન ડામાડોળ થયું છે
આજ અમે અને એકે દિવસે સ્ત્રીકારને અર્થે
આવ્યા છીએ જેમાથી જે જોઈએ તે પસંદ
કરી લે, સખા તુ કદી સરલ સાહસથી
બોલશે, “ નથી વિદ્યામા સુખ, નથી મશમા

સુખ દેવયાની મૂર્તિમાન સિદ્ધિ તુ જ માત્ર છે,
તને જ કહ્યું પમદ,"—તો એમા કામ લાતિ
નથી કામ લજ્જા નથી ગમણીનું મન પણ,
સખા છે સહસ્ર વર્ષ ॥ સાધનાનું ધન

કથ—

પ્રતિજ્ઞા લીધી છે દેવોની સમક્ષ, હે ગુણે,
કે સજીવની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી દેવલોકમા પાછો
ફરીશ તેથી જ અહીં આવ્યો 'તુ એ પ્રતિજ્ઞા
નિગતર માગ મનમા ગ્રગ્રત રહી છે તે મારી
પ્રતિજ્ઞા આજ પૂર્ણ થઈ છે આટલા સમય
પછી આ જીવન કૃતાર્થ થયું છે આજે કાઈ
સ્વાર્થની કામના ગઈ નથી

દેવયાની—

જ જ જુદા ' માત્ર તે વિદ્યાને જ ઇચ્છી
હતી ? ગુચ્છહે આસીને શું માત્ર વિદ્યાથી
તરીકે જ તું રહ્યો હતો ? ગતદિવસ રાસ્રચન્ન્યમા
દ્રષ્ટિ રાખી, કેવળ અધ્યયનમા લીન રહ્યો હતો ?
ખીજ સર્વ વસ્તુઓ પ્રતિ ઉદાસીન રહ્યો હતો ?
તો પંડી અધ્યયનશાળા છોડીને, વનવનાન્તરે
ફરીને, પુષ્પ ગૂથી માળા બનાવી સહાસ્ય પ્રકુલ
વદને શું હામ આ વિદ્યાહીણીન આણી આપતો ?
એ તારું કડાગ વ્રત કે ? એ તારા વિદ્યાર્થી-
ના આળા કે ? પ્રભાતે અધ્યયનમા હોય

ત્યારે, હું હાથમા ખાલી ગય વહ, આરીને
હમતી ઉભી રહેતી ત્યારે તુ મુ કામ પુનતક
છોડીને ભી આવતો અને ઝાકળબીના ખીલેલા
પુ'પોથી મા. પજન કરતો / સાજને રખતે
હુ ઝાડના કરાગને પાણી પાતી ત્યાર મને
ચાટ્ટેલી જોઈ મુ કામ દયા વારીને પાણી
લાવી આવતો ? મુ કામ તારે પાદ છોડીને
માગ લગ્નગિજુઓનુ તુ પાવન કરતો ? સ્વર્ગ-
માથી જે સંગીત ગીખી લાવેનો હતો તે મુ
કામ મને પુણાવતો—મન્ધ્યા જ્યારે શાન્તિમા,
અહો હજોલા નયનેની સ્નિગ્ધ ઝાયાવાજો દીર્ઘ
પલવના જેવો અધકાર તરીતીરે ઢાળતી ત્યારે ?
વિ ॥ લેવા આરીને માડ હ્રદય મુ કામ હરી લી'કુ
સ્વર્ગની આનુરીજન ? હવે મને ખબર પડે
છે કે મને વગ કરીને માગ પિતાના હ્રદયમા
પ્રવેશ કર્યા તુ ચલાતો હતો,—અને હવે
કૃતકાર્ય થતે જવુ છે ભાઈન, મને ચોડી
કૃતજતા આપીને,—ગજદારે મનોરથ પૂગ થાય
એટલે ગન્નુ માણસ પ્રતિહારીના હાથમા
આનંદથી જો ચાલ મુદ્રા આપીને જાય તેમ !
કથ—

અરે, માર્નિનિ ! સાચી રાત સામજ્યે તને
મુ સુખ થનાર છે ? ધર્મ સાક્ષી છે, હું હગ-

ખાજી કરતો નથી અકપટ હૃદયે આનન્દિત
 મને તારો સતોષ સાધ્યો છે તારી સેવા કરતા
 કામ દોષ થયો હશે તો તેની સજા હવે મને
 વિધિએ દમ દીધી છે મારા મનમા હતુ કે
 એ વાત કદી નહિ કહુ બોલ, એ વાત જાણ્યે
 શુ થશે, જે વાત સાથે ત્રિભુવનમા કોઈને
 સેવાદેવા નથી, જે માત્ર કેવળ મારી પોતાની-
 જ વાત છે ? હું તને ચાહુ છુ કે નહિ એ
 ચર્ચાનુ આજે શુ પ્રયોજન છે ? મારે જે કાર્ય
 છે તે હું સાધીશ સ્વર્ગ હવે મને જંગ
 જેવુ નહિ લાગે, દૂર જ ગલમા માડ મન ધવા-
 મલા હરણુની માકક ફટકી મગશે, મા । દાઝેલા
 અત કમ્બુમા, સહુ કાર્યની અંત ચિન્તણ્યા
 જાગૃત ગહેશે—છતા તે મુખશન્ય મ્વર્ગધામમા
 ગયે જ છૂટકો છે આ મજીવની વિધા સહુ
 દેવને અર્પણ કરીને, તેમને નૂતન દેવત્વ
 આપીશ ત્યારે જ માડ જીવન સાર્થક થશે માડ
 સુખ તે પહેલા હું નથી વિચારવાનો લમા કર
 મને, દેવયાની, મારો અપગ્રધ લમા કર

દેવયાન —

ક્ષમા ક્યાથી મારામા હોય । તે આ
 નારીના દૈયાને વળ્લવીએ કઠોર કરી મૂક્યુ
 છે, હે બ્રાહ્મણ ! તુ ચલ્યો જઈશ મ્વર્ગલોક-

મા, ગૌરવ સાથે,—પોતાના કર્તવ્યના આનદમાં
 સહુ દુખશોકને પરાસ્ત કરી પણ મારે
 કયુ કર્તવ્ય છે, મારે કયુ વ્રત છે ? મારા આ
 અભાગી નિષ્કળ જીવનમાં શુ રહ્યું હશે ? મારે
 શાનું ગૌરવ ? આજ વનમાં શિર નીચું ધાવી,
 નિ સગ, એકલી, લક્ષ્યહીણી બેમી રહીશ હું
 જ્યાં જ્યાં આખ કુચીશ ત્યાં ત્યાં સહઅ
 મૃતિના નિષ્કુર કાટાં મને વીંધશે લજ્જા
 ગતી નીચે છપાઈ રહીને મને વારંવાર અતિ
 ઝેરી ડખ દેશે ધિક્ ધિક્, ક્યાથી તું આવ્યો ?
 અલ્યા નિ નૃપ પથિક મારા જીવનની વનગયા
 તજે બેસી બે પડી વીતાડવાને બહાને, જીવન-
 ના મુખો-પ્રલની માંડ એક એક ચુટીને
 એક સૂત્ર વડે માળામાં ગૂંથ્યા જતી વેળા તે
 માળા ગળે નાખવાને મદને, અતિશય તિરસ્કાર-
 થી તે મૂઢમ સૂત્રને તોડી નાખી એ માળાને
 છિન્નભિન્ન કરી આ પ્રાણને! સમસ્ત મહિમા
 ધૂળમાં રોળ્યો તન આ મારો શાપ છે—જે
 વિદ્યાની ખાતર મારી તું અવગણના કરે છે,
 તે વિદ્યા તને પૂરી વશ વર્તશે નહિ,—તું માત્ર
 તેનો ભારવાહી થઈ રહીશ, ભોગની શકશે નહિ,
 શીખવી શકશે, તેનો ઉપયોગ કરી શકશે
 નહિ

કવ્ય—

હું વગ આપુ છું, દેવી, તું સુખી થજો
મારે ગૌરવમાં બધો રોકા બંધી જજો—

